

RUDOLF VERONIKA

CSEH–MAGYAR–OSZTRÁK KAPCSOLATOK II. (HARCÍAS) FRIGYES URALKODÁSA ALATT (1230–1246)*

„Komoly ember volt, bátor a harcban, de ítéleteiben szigorú és kegyetlen, kincsek szerzésében pedig mohó. Oly rettegés lett úrrá miatta [nemcsak] a helyieken, de a szomszédjain is, hogy senki sem szerette, de mindenki félte őt” — jellemezte Ausztria Rövid Krónikája (*Chronicon Austriacum breve*)¹ II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceget.² E forrásrészlet jól rávilágít a herceg kezdeményező, illetve központi szerepére a közép-európai régióban, amit az is alátámaszt, hogy mind a Cseh, mind pedig a Magyar Királyság külpolitikájának egyik sarokköve az Osztrák és a Stájer Hercegséghez³ való viszony volt az 1230-as években, mi több néhány alkalommal még a következő évtizedben is.

* Jelen tanulmány a 2017. évi XXXIII. OTDK-ra készített és a Magyar Kora Középkor Tagozat zsűrije által első hellyel jutalmazott pályamunkám átdolgozott változata. A dolgozat, valamint a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért és tanácsaiért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmendi Tamásnak, az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék tanszékvezető docensének. Emellett hálával tartozom bírálóimnak, Bagi Dánielnek és Hunyadi Zsoltnak.

1 Az 1280 körül keletkezett krónika 1018 és 1278/79 között tárgyalja Ausztria történetét. *Repertorium fontium historiae medii aevi. Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters.* Bayerische Akademie der Wissenschaften. Online változat (<http://www.repfont.badw.de/>) (A továbbiakban: RF) 95. p.

2 „Iste Fridericus cum esset severus, in iudicio districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas et vicinos, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur.” *Chronicon Austriacum breve.* In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Coll. Franciscus Albinus I–III. Bp. 1937–1938. (A továbbiakban: CFH) I. 518. p.

3 A Stájer és az Osztrák Hercegség 1192-ben egyesült a Babenberg-család kezében, amikor is életbe lépett az 1186-ban megkötött ún. *Georgenberger Handfeste*, melyben az örökös nélküli IV. Ottokár (1180–1192) stájer herceg V. Lipót (1177–1197) osztrák hercegre és annak fiára, Frigyesre hagyta örökül Stájerországot a két terület későbbi elválasztásának megtiltásával. Az I. (Barbarossa) Frigyes által jóváhagyott szerződést a herceg halálát követően VI. Henrik császár is megerősítette. *Scheibelreiter, Georg: Die Babenberger: Reichsfürsten und Landesherren.* Wien 2010. (A továbbiakban: *Scheibelreiter*, 2010.) 253–254. p. A továbbiakban a stájer és az osztrák területek — kisebb megszakításokat leszámítva — egy egységet alkottak, ezért a tanulmány további részében az Osztrák Hercegséggel kapcsolatos megállapításokba Stájerország is beleértendő.

Személyének fontosságát az osztrák, a cseh és a magyar történetírás is régóta hangsúlyozza, kiemelését azonban nem uralkodásának figyelemre méltó jellegével indokolták, hanem azzal a ténnyel, hogy az ő 1246-os halála egyben a Babenberg-ház kihalását és az osztrák interregnum beköszöntét jelentette, amit már a kortársak is korszakhatárnak tartottak. A magyar kutatás homlokterébe a tatárjárás alatti magatartása miatt került be a IV. Béla (1235–1270) által csak különleges ellenségként (*nostrum specialem inimicum*) aposztrofált herceg.⁴

Jelen tanulmányban egy új perspektívából, a Cseh és a Magyar Királyság, valamint az Osztrák Hercegség közötti kapcsolatok szemszögéből — beleértve a politikai, diplomáciai és dinasztikus összeköttetéseket — kívánom bemutatni Harcias Frigyes uralkodását.⁵ Ennek során újrapiszlalom a fennmaradt és rendelkezésemre álló cseh, magyar és osztrák elbeszélő forrásokat, valamint az okleveles anyagot, melyeket egyéb Nyugat- illetve kisebb részben Kelet-Európában keletkezett forrással vetek össze. Bízom benne, hogy sikerül eloszlatnom néhány, a szakirodalomban fellelhető tévhitet, valamint megerősítenem korábbi felvetéseket, továbbá hogy új eredményekkel járulhatok hozzá a történeti rekonstrukcióhoz.

1. Az első évek megpróbáltatásai (1230–1231)

VI. Lipót (1198–1230) osztrák és stájer herceg 1230 nyarán Cepranóba utazott, hogy kibékítse a viszálykodó IX. Gergely (1227–1241) pápát és II. Frigyes (1212–1250) császárt. A békekövetség sikeres volt, a Göttweigi Évkönyv (*Annales Gotwicenses*)⁶ által „a haza díszének és a klerikusok egyetlen vigaszá-

4 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budaë, 1829–1844. (A továbbiakban: CD) IV/2. 314. p. (Összevetve: DL 411.) Magyarországon elsőként és eddig egyedülként Barabás Samu foglalkozott kifejezetten a herceggel Adolf Ficker monográfiájának bemutatásakor, megállapításai azonban mára már nagyrészt elavultak. *Barabás Samu: Babenbergi „Harcos” Fridrik. (1230–1246)* In: Századok. 19. (1885) 491–500. p.

5 Harcias Frigyes kapcsolati tőkéjének feltérképezése szintén szolgálhat új adatokkal, ismeretekkel a herceg külpolitikájával kapcsolatban, ám ez a munka szétfeszítené e tanulmány kereteit, emiatt ennek megvalósítását egy jövőbeli tanulmányra vagyok kénytelenek halasztani.

6 A göttweigi monostor eredetileg XII. század közepi évkönyvéből csak részletek maradtak fenn az 1068–1086, 1123–1140 és az 1207–1230 közötti időszakokra, melyek a korai évek-nél a Melki Évkönyvre építenek, 1207-től azonban önálló értesülésekkel egészülnek ki. RF 99–100. p.

nak”⁷ nevezett herceg azonban megbetegedett és július 28-án elhunyt.⁸ Örökébe az ekkor kb. 20 éves fia, Frigyes lépett, aki szinte azonnal konfliktusba került szomszédaival, de saját alattvalóival is — így nem véletlen, hogy az utókor a „Harcias”jelzővel ruházta fel.

1230 nyarának és őszének fordulóján Harcias Frigyes egy nagyobb hadsereget gyűjtött és a Magyar Királyság ellen készült. A magyar okleveles anyagból tudjuk, hogy az osztrák–magyar határ közelében fekvő két várat, Borostyánköt (ma Bernstein) és Lánzsért (ma Landsee) sikerült is elfoglalnia.⁹ Az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*,¹⁰ valamint Jans Enikel *Fürstenbuch*¹¹ című művének tudósításai alapján a herceg tábora Hainburgnál, tehát a magyar határ közvetlen közelében lehetett. Komolyabb támadást mégsem indított és nem sokkal később, jelentősebb eredmény nélkül vissza is tért Bécsbe.¹² Az elfoglalt várakban csak kisebb őrseget hagyott hátra, ami lehetővé tette, hogy a később az országbíróságig emelkedő Geregye nembeli Pál ostromzár alá vegye és visszafoglalja ezen erősségeket.¹³ Egy másik királyi oklevél pedig arról számol be, hogy az osztrák betörés elhárítására Tomaj nembeli Dénest is mozgósította a király, aki nyílt csatában került szembe az ellenséggel, mely során I. Hartnidot, III. Frigyes

7 „patric decus, unicum cleri solacium” Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (A továbbiakban: MGH SS) IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 604. p.

8 *Scheibelreiter*, 2010. 306. p.

9 Árpádkori Új Okmánytár Szerk. Wenczel Gusztáv. I–IX. Pest–Bp. 1860–1874. (A továbbiakban: ÁÚO) VII. 283. p.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke Szerk. Szentpétery Imre. I–II. Bp. 1923–1987. (A továbbiakban: RA) 901. sz.

10 A saját korában rendkívüli népszerűségnek örvendő mű több lépésben készült el a XIV. század második felében többek között Freisingi Ottó, Beauvais-i Vince és Troppai Márton szövegeit használva forrásul. A 82 címerábrázolással kiegészített forrás szerzőjét a kutatás egy része Bécsi Lipóttal azonosítja. *Uiblein, Paul*: Die Quellen des Spätmittelalters. In: Die Quellen der Geschichte Österreichs. (Schriften des Instituts für Österreichkunde 40.) Hg. Zöllner, Erich. Wien 1982. (A továbbiakban: *Uiblein*, 1982.) 100–101. p.

11 A lovagi ranghoz közel álló, 1230 és 1240 között született bécsi polgár a halála miatt nem tudta befejezni a 4259 sorból álló, Ausztria történetét Bécs alapításától elbeszélő művét, ami így a Lajta menti csata kezdetével megszakad. 1246-ig a Babenberg-család család genealógiájára és osztrák évkönyvekre, elsősorban a Bécsi Domonkos Évkönyvre támaszkodik. Mivel eredetileg szórakoztatás céljából íródott, történeti értékét a kutatás általában elhanyagolhatónak tartja. *Uiblein*, 1982. 98. p.

12 Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. (A továbbiakban: MGH Dt. Chron.) VI. 106. p.; Enikel: Fürstchronik. In: MGH Dt. Chron. III. 639. p.

13 ÁÚO VII. 283. p. = RA 901. sz.

(1180–1219) pettaui várgróf fiatalabbik fiát, V. Lipót korábbi káplánjának testvérét is sikerült fogságba ejtenie.¹⁴

A támadás okáról mindazonáltal hallgatnak forrásaink. VI. Lipót és II. András (1205–1235) egy 1225-ös rövid torzsalkodást leszámítva már évtizedek óta baráti viszonyt ápoltak,¹⁵ ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül Harcias Frigyes első feleségének, Laszkarisz Zsófiának az 1229. évi eltaszítását. A feleség Béla herceg hitvesének, Laszkarisz Máriának volt a testvére, így ez az aktus minden bizonnyal érzékenyen érintette az Árpádokat, és az addig oly szívélyes osztrák–magyar viszonyoknak sem tett jót, azonban ez a megaláztatás éppen hogy a magyar királynak szolgáltatott — ha valóban felvette a sértést — indítékot. Harcias Frigyes támadása pedig megelőző csapás sem lehetett annak térbeli lehatároltsága okán, ami miatt egyébként is inkább csak felingerlésre volt alkalmas. Valószínűbb, hogy ez volt a frissen trónra került herceg első lépése egy új külpolitikai koncepció megvalósítására, melynek célja saját uralmi területének kiszélesítése volt, akár a szomszédos államok rovására is.

Nagyszabású támadásra, amelynek segítségével hozzákezdhetett volna célkitűzései megvalósításához, mégsem került sor, ahogyan a magyar fél sem indított bosszúhadjáratot. Utóbbinak valószínűleg Béla hercegnek az év nyarán indított és kudarcra végződött halicsi hadjárata lehetett az oka,¹⁶ illetve az, hogy II. András nem kívánt kétfrontos háborúba keveredni — ráadásul a Magyar Királyság első számú külpolitikai célja ekkor még Halics megszerzése volt —, míg az előbbi az ausztriai és stájerországi belső nehézségekkel, a herceg miniszteriálisainak¹⁷ lázadásával magyarázható.

Az aktuális herceg mindenre kiterjedő és alig korlátozható uralkodói hatalma több ponton is sértette a miniszteriálisok érdekeit: már VI. Lipótnak is túl

14 „militem Hertynigum nomine, filium Friederici Domini de Pethovia” CD IV/1. 22. p. = RA 608. sz.

15 Scheibelreiter, 2010. 305. p.; *Dienst, Heide*: Zum grazer Vertrag von 1225 zwischen Herzog Leopold VI. von Österreich und Steier und König Andreas II. von Ungarn. In: *Mitteilungen des Österreichischen Geschichtsinstituts* 9. (1982) 3., 32–37. p.

16 *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. (A továbbiakban: *Font*, 2005.) 220. p.

17 A XI. században a birodalmi és lokális hierarchiában is megjelenő, függő státuszú népelemek, akiknek elsődleges feladata uruk szolgálata volt, mely szolgálat mindig együtt járt valamiféle privilegizált státusszal. A XIII. századtól egyre többször tekintették őket szabadnak, majd a nemesség alsó vagy a városi polgárság felső rétegébe is beolvadtak. *Lexikon des Mittelalters* I–IX. München–Zürich 1980–1999. (A továbbiakban: LM) IV. 636–639. p.

nagy beleszólása volt alattvalói életébe, a városi polgárság felemelkedése tovább növelte a herceg és a miniszteriálisok közötti ellentéteket, míg a ciszterciek favorizálása az egyházi körök egy részét idegenítette el, így a lázadáshoz az utolsó lökést feltehetően a herceg halála adta — ahogyan az a Göttweigi Évkönyvben is olvasható.¹⁸ A Lambachi Évkönyv (*Annales Lambacenses*)¹⁹ és a Bécsi Skót Évkönyv (*Annales Scotorum Vindobonensium*)²⁰ szerint a lázadás élén a komoly pozíciókat betöltő és a hercegség északi részén jelentős birtokokkal rendelkező Kuenring testvérek, a „Kutyának” nevezett Henrik és testvére, Hadmar álltak.²¹

A herceg helyzetét tovább nehezítette, hogy alattvalói lázadását a szomszédos Cseh Királyság a maga hasznára igyekezett fordítani: „Csehország királya nagy hadsereggel betört Ausztriába és nagy részét gyűjtogatással és rablással elpusztította” — tudósít a Bécsi Skót Évkönyv.²² A hasonlóan rövid tudósítást megőrző Heiligenkreuzi Évkönyv (*Annales Sancrucenses*)²³ mindössze annyi ki-

18 *Scheibelreiter*, 2010. 310–311. p.; CFH I. 604. p.

19 A lambachi bencés monostorban keletkezett, húsz szerző által folyamatosan vezetett évkönyv 1197/1198 és 1283 között tárgyalja az eseményeket. RF 106. p.

20 A bécsi skót monostor évkönyve, melyet két — Schmale szerint nem bécsi — szerkesztési fázisban hoztak létre. Kezdeti forrásául a Heiligenkreuzi és a Klosterneuburgi Évkönyv szolgálhatott. *Wattenbach, Wilhelm – Schmale, Franz Josef*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. I. Vom Tode Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum. Darmstadt 1976. (A továbbiakban: *Wattenbach–Schmale*, 1976.) 220. p.

21 *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.; *Annales Scotorum Vindobonensium*. In: MGH SS IX. 626. p. A XI. századra visszavezethető Kuenring nemzetség a XII–XIII. századi Osztrák Hercegség legbefolyásosabb miniszteriális-családja volt. A Dunától északra több jelentős birtokkal rendelkeztek, mely térségben több kolostort (Zwettli, Göttweig) és várat (Dürnstein, Aggstein) alapítottak. Uralmuk első tetőpontját II. Hadmar alatt élték, VI. Lipót alatt III. Hadmar és III. Henrik jutott nagyobb hatalomhoz, utóbbi marsall és a herceg távollétében helytartó volt. *Preiser-Kapeller, Johannes*: Die Hunde von Kuenring – Raubritter, Kolonisatoren und Klostergründer im mittelalterlichen Österreich. In: *Karfunkel–Zeitschrift für erlebbare Geschichte* (2009) Nr. 84. 87–92. p.

22 „Rex Boemie manu valida Austriam intrans magnam partem terre vastavit incendio et rapina.” MGH SS IX. 626. p.

23 A heiligenkreuzi kolostor évkönyve több részletben készült el. Az első réteg az 1225 és 1233 közötti időszakra tartalmaz híradásokat és egyebek mellett a Klosterneuburgi Évkönyv kivonatának tekinthető. A második réteg azonban már önálló értesülések alapján tárgyalja az 1234 és 1266 közötti eseményeket, ezért a korszak egyik legfontosabb és leghitelesebb forrásának tekinti a szakirodalom. RF 127.; *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Bölcsészdoktori értekezés. Bp. 2008. (A továbbiakban: *Körmendi*, 2008.) 55. p.

egészítést fűz hozzá, hogy a csehek nem ütköztek ellenállásba, ami a lázadás komolyságát bizonyítja, de a miniszteriálisokkal való együttműködésre is utalhat.²⁴ A Lambachi, valamint a Melki Évkönyvből (*Annales Melicenses*)²⁵ egyértelműen kiderül, hogy a cseh király 5 héten át pusztította az osztrák területeket, ráadásul „összeesküdött Ausztria főembereivel Ausztria hercege ellen, aki sok csatával és gyújtogatással meg lett alázva”. Míg ugyanis a Kuenring testvérek és elvbarátaik Krems térségét pusztították, addig a csehek a Dunától északra lévő területeket prédálták egészen Magyarországig.²⁶

Az osztrák szakirodalomban konszenzus uralkodik a lázadás datálását illetően: eszerint 1230 ősze és 1231 tavasza között került rá sor.²⁷ A cseh beavatkozás pontos időpontjával, illetve a támadó személyével kapcsolatban azonban már merülhetnek fel kétségek. A legtöbb forrás ugyanis csak csehekét vagy a cseh királyt említi, a beavatkozást pedig hol 1230-nál, hol pedig 1231-nél szerepeltetik. Figyelembe véve, hogy I. Ottokár (1198–1230) december 15-én elhalálozott, fontosnak vélem tisztázni, hogy ki is állt a támadás mögött. A Garsteni Évkönyv (*Annales Gartstenses*)²⁸ egyértelműen Ottokárt nevezi meg agresszorként és nem rejti véka alá a herceg iránti szimpátiáját.²⁹ Ettől eltérő adatot hoz a Szász Világ-

24 MGH SS IX. 627. p.

25 A melki monostorban vezetett évkönyv Krisztus születésétől 1564-ig tárgyalja az eseményeket, 1123-tól önálló adatokkal. A száznál is több szerzetes keze nyomát magán viselő művet a XII. századtól folyamatosan vezették átszerkesztés nélkül. A többi osztrák monostor körében ezen évkönyv tudósításai terjedtek el, így híradásai rendkívül megbízhatónak számítanak. *Wattenbach–Schmale*, 1976. 214–215. p.

26 MGH SS IX. 558. p.; „per optimates Austrie coniuratio contra ducem Austrie facta, preliis multis et incendio miserabiliter humiliatur.” MGH SS IX. 507. p.

27 *Scheibelreiter*, 2010. 311. p.; *Lechner; Karl*: Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich. 976–1246. Wien 1994. (A továbbiakban: *Lechner*, 1994.) 275. p.

28 A garsteni monostorban a Melki Évkönyv folytatásaként készült forrás az 1181 és 1257 közötti eseményekről számol be, nagyban támaszkodva a Melki, a Heiligenkreuzi, az Admonti és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyvére, valamint a Leobeni Névtelenre. RF 98. p.

29 MGH SS IX. 596. p.

krónika (*Sächsische Weltchronik*)³⁰ és a Pulkava Krónika (*Kronika Pulkakova*),³¹ mivel mindkettő Vencel ifjabb királynak tulajdonítja a támadást.³² A valóság véleményem szerint a kettő keveréke lehetett: a támadás tervét I. Ottokár és Vencel együtt dolgozta ki, ám az idősebb király a végrehajtást már átengedte későbbi utódának. Azaz Vencel már 1230 novemberének végén benyomult Ausztriába és 1231 januárjának elején hagyta el azt.

Ezt a forogatókönyvet már Palacký is felvázolta, azonban ő két hadjáratot feltételezett: egyet még I. Ottokár idejében, aminek kiváltó oka az Árpád-házat ért sérelem volt, és egyet a halála után, 1231-ben, amire a miniszteriálisok lázadása nyújtott volna alkalmat.³³ Mivel azonban az incidensről tudósító források egyikében sem található két betörést bizonyító utalás, ezért ezzel nem érthetők egyet. Kétségbe kell vonnom továbbá a Palacký által feltételezett motivációt is, ő ugyanis úgy vélte, hogy Laszkarisz Zsófia fentebb már említett eltaszítása ösztökélte cselekvésre a II. Andrással sógorságban álló I. Ottokárt.³⁴ A Bécsi Skót Évkönyv valóban egymás után számol be a feleség elűzéséről és a cseh támadásról, de logikai kapcsolatra egyáltalán nem utal,³⁵ másrészt ezt a sértést minden bizonnyal a magyar király is meg tudta volna torolni, ha szándékában állt volna. Sokkal valószínűbb, hogy a csehek arra számítottak, hogy a miniszteriálisok lázadását és a herceg hatalmának meggyengülését kihasználva, elégtételt vehetnek

30 Az alnémet nyelvű krónika a világ teremtésével kezdődik, majd egy egyetemes történeti bevezetőt követően rátér a Német–római Birodalom történetére. A XII. és a XIII. század tárgyalása során többször kitér az észak-német viszonyokra 1225-ig, illetve 1260-ig követve nyomon az eseményeket. Szerzője egy Welf érdekszférába tartozó ferences szerzetes lehetett. *Sommerlechner, Andrea*: Stupor mundi. Kaiser Friedrich II. und die mittelalterliche Geschichtsschreibung. Wien 1999. (A továbbiakban: *Sommerlechner*, 1999.) 564. p.

31 Přibík Pulkava IV. Luxemburg Károly udvari krónikása volt Prágában feltehetőleg 1375-től. A Csehek krónikájának megírására is az uralkodó ösztönözhetette, sőt az egyes események tárgyalását is befolyásolta. Pulkava forrásul használta a Dalimil-krónikát, Prágai Kozma krónikáját, illetve annak különböző folytatásait, valamint cseh királyi okleveleket. A mű a bábeli torony építésétől 1330-ig tárgyalja a cseh történelem eseményeit. *Nechutová, Jana*: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln–Weimar–Wien 2007. 166. p.

32 MGH Dt. Chron. II. 248. p.; Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dejin českých. I–VIII. Ed. Emler, Josef. Prag 1873–1932. (A továbbiakban: FRB) V. 135. p.

33 *Palacký, František*: Geschichte von Böhmen. Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften. II. Böhmen als erbliches Königreich unter den Přemysliden vom Jahre 1197 bis 1306. Prag 1866. (A továbbiakban: *Palacký*, 1866.) 102. p.

34 *Palacký*, 1866.102. p.

35 MGH SS IX. 626. p.

az 1220-as évek sérelmeiért, valamint, hogy délebbre tolhatják az osztrák–cseh határt.³⁶ A források tanúsága szerint erre minden esélyük megvolt, Vencel 5 hét után mégis hazatért.

Ennek hátterében Ottokár már említett halála, pontosabban annak következményei álltak. Bár Vencel 1228 óta ifjabb királyként uralkodott és a cseh, valamint a morva nemesség által is elismert trónörökös volt, öccse, Přemysl (1228–1239) morva őrgróf mégis vonakodott elismerni a trónváltást, így Vencelnek nem volt más választása, mint hazatérni. Az ügy komolyságát bizonyítja, hogy csak a császári megerősítés tett (átmenetileg) pontot az ügy végére.³⁷

A magukra maradt miniszteriálisok képtelenek voltak tovább ellenállni az osztrák hercegnek, aki a csehek kivonulását követően az összes fontosabb Kuenring várat (Dürnstein, Aggstein, Weitra) a hatalmába kerítette, ráadásul Hadmar is életét vesztette a harcokban. „Ekkor Henrik, a Kutya békét kért Frigyes hercegtől, és a fiait, a testvérét és minden barátját túszul adta; a béke feltétele [pedig] az volt, hogy mindent visszaad, amit elvett.”³⁸ Harcias Frigyes — figyelembe véve, hogy a Kuenringek szövetsége a későbbiekben még hasznos lehet számára — nem fosztotta meg Henriket a címeitől és a családtagjait is megkímélte, elvbarátai azonban már nem voltak ilyen szerencsések.³⁹

2. Az 1233-as esztendő

A miniszteriálisok lázadásának leverését követően II. (Harcias) Frigyes uralma megerősítésére és a csehek elleni bosszúra koncentrált. 1232-ben sor került karddal való felővezésére a bécsi Skót-monostornál,⁴⁰ majd felvette a kapcsolatot Vencel hazai ellenlábásával, a morva őrgróffal. A szövetséget dinasztikus kapcsolattal pecsételték meg, Přemysl ugyanis Harcias Frigyes második feleségének,

36 *Lechner*, 1994. 276. p.

37 *Hoensch, Jörg K.*: Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert. München 1992. (A továbbiakban: *Hoensch*, 1992.) 84. p.

38 „Tunc Heinricus canis pacem petit a duce Friderico, et filios suos et fratris sui et omnium amicorum suorum obsides dedit, ea videlicet conditione ut omnia que abstulerant redderet,” *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.

39 *Scheibelreiter*, 2010. 312. p.

40 *Annales Mellicenses*. In: MGH SS IX. 507. p.; *Annales Scotorum Vindobonensium*. In: MGH SS IX. 626. p.

Meráni Ágnesnek a testvérét, Margitot vezette oltár elé.⁴¹ A Babenberg-Meráni szövetségnek egyébként már VI. Lipótra visszanyúló hagyománya volt, ahogyan a vele szemben álló Wittelsbach-Přemyslida koalíciónak is, II. Ottó (1231–1253) bajor herceg anyja ugyanis Vencel unokatestvére volt.⁴² A rokoni szálakon túl azonban más is egy táborba sodorta Bajor- és Csehországot. Harcias Frigyes az említett második házassága révén fontos területeket szerzett meg az Inn folyónál — többek között Neuburgot és Schärdinget —, melyek közvetlenül határosak voltak a Bajor Hercegséggel, és melyek átcsatolását már I. Lajos (1183–1231) bajor herceg sem ismerte el. A hozomány tényleges birtokba vétele és Vornbach elfoglalása pedig az utolsó csepp volt a bajor herceg poharában.⁴³ A két tömb közötti ellentét forrása volt továbbá Harcias Frigyes nővérenek, Margitnak az 1225-ös, árulással felérő házassága (VII.) Henrik (1220–1235) római királlyal. Az előzetes tárgyalások és a fejedelmek döntése alapján ugyanis I. Ottokár lányát, Ágneszt kellett volna oltárhoz vezetnie a császári sarjnak, mely döntését a császár a magas összegű hozomány és az eljegyzés szabályos megtörténte ellenére VI. Lipót beavatkozásának hatására megmászította. A dolgok ilyenén alakulása érthető módon kiváltotta a csehek és bajorok felháborodását, I. Ottokár 1226-ban bosszúból még az Osztrák Hercegségbe is betört.⁴⁴

A régi sérelmek mellett újabb figyelembe veendő tényezők is felmerültek az '30-as évek elején. A Szicíliai Királysággal és az Itáliával foglalkozó II. Frigyes császár és a Német–római Birodalom területén tartózkodó és azt igazgatni próbáló fia között egyre élesebb ellentét feszült, melynek oka a római király válási terve, valamint a bajor ügy volt. VI. Lipót halála és a miniszteriálisok lázadása felbátorította I. Lajos bajor herceget, hogy a sérelmezett frigy ellen ágáljon, mely során nem győzte hangsúlyozni, hogy sem VI. Lipót, sem Harcias Frigyes nem fizette ki Margit hozományát. E dolog a házasságba kényszerített Henriket is igen-

41 *Vaniček, Vratislav*: Velké Dějiny zemí Koruny České II. 1197–1250. Paseka–Praha–Litomysl 2000. (A továbbiakban: *Vaniček*, 2000.) 334. p.

42 *Gramsch, Robert*: Das Reich als Netzwerk der Fürsten. Politische Strukturen unter dem Doppelkönigtum Friedrichs II. und Heinrichs (VII.) 1225–1235. Ostfildern 2013. (A továbbiakban: *Gramsch*, 2013.) 284. p.

43 *Varga, Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München 2003. (A továbbiakban: *Varga*, 2003.) 252. p.; *Ficker, Adolf*: Herzog Friedrich II. Der letzte Babenberger. Innsbruck 1884. (A továbbiakban: *Ficker*, 1884.) 21–22. p.

44 *Prinz, Friedrich*: Böhmen im mittelalterlichen Europa. Frühzeit, Hochmittelalter, Kolonisationsepoche. München 1984. 122–123. p.

csak zavarta, ezért már a váláson törte a fejét.⁴⁵ A hipotetikus Babenbergerek elleni lépés a bajor herceggel és a cseh királlyal hozta volna közös nevezőre Henriket, míg a császár a VI. Lipót-kori jó kapcsolatok visszaállítására törekedett Harcias Frigyessel, melynek jeleként a hozományból visszamaradt összeg kifizetésére is hajlandó volt, majd az Aquilea Civalaléban lezajlott találkozó alkalmával a fiát is sikerült eltántorítania a válástól.⁴⁶ II. Frigyes állásfoglalása a Babenberg-Meráni koalíciónak kedvezett, amiben az említettekén túl a bajor ügynek is szerepe volt. 1231-ben Kelheimban egy szaracén bérgyilkos — akit a források egy része szerint a Hegyi Ember küldött — meggyilkolta I. Lajost. A kortársak egy része és elsősorban az utód, II. Ottó azonban a császárt sejtette a merénylet mögött, amire a II. Frigyes által 1225 óta folytatott Wittelsbach-ellenes politika jó alapot adott.⁴⁷

Az 1233-as esztendőre tehát tulajdonképpen két tömb állt egymással szemben: az osztrák–stájer herceg, a meráni herceg és a morva őgróf alkotta csoportosulás, valamint a cseh király és a bajor herceg frontja, illetve a felek alkalmi szövetségesei. Az év során ennél fogva több lokális konfliktusra is sor került, melyek ugyan az egész régiót megmozgatták, de nem álltak egymással mindig szoros ok-okozati összefüggésben.

Az első lépést II. Ottó tette meg, amikor az év nyarán betört Ausztriába, felégette a lambachi kolostort és annak földjeit, bevette Felső-Ausztria harmadik legnagyobb erődítményét, Welst, majd hazatért. A bajor betörésről a közvetlenül is érintett Lambachi Évkönyv, a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve (*Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*),⁴⁸ és az utóbbit szó szerint átvevő Altaichi Hermann (*Hermannus Althahenses abbas: Annales*)⁴⁹ számol be, ám a bajor

45 *Scheibelreiter*, 2010. 314. p.; *Gramsch*, 2013. 246–250. p.

46 *Gramsch*, 2013. 265. p., 271–272. p.; *Stürmer, Wolfgang*: Friedrich II. I–II. Darmstadt 2000. (A továbbiakban: *Stürmer*, 2000.)II. 282–285. p.

47 *Hubersteiner, Benno*: Bayerische Geschichte. Staat und Volk, Kunst und Kultur. München 1992. 127–128. p.

48 A salzburgi Szent Rupert főszékeskáptalanban keletkezett — részben a régebbi salzburgi, részben az újabb osztrák tradíciókra építő — évkönyv Krisztus születésétől 1286-ig számol be az eseményekről. 1139-től nagyrészt önálló fogalmaz, a XIII. század elejétől viszont aquileai és velencei forrásokból merít. Információi gazdagsága miatt a korszak rendkívül fontos forrása. *Bradács Gábor*: A tatárjárás osztrák elbeszélő forrásainak kritikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014) (A továbbiakban: *Bradács*, 2014.) 7. p.

49 Hermann 1200/1201-ben született, 1238-tól a veronai császári udvarban, 1239 és 1241 között a pápai Kúrián tevékenykedett, majd a következő évben a niederaltaichi monostor apátja lett. Feltehetőleg 1273-ban hunyt el. A Hermann által 1250-ben megkezdett évkönyv 1137 és 1273 között számol be a történeésekről. 1235-ig több különböző forrásból és saját információiból álló

hadsereg távozásának, illetve Harcias Frigyes tétlenségének indokát egyik sem említi.⁵⁰ Utóbbi oka egyébként a később tárgyalandó morva hadjárat volt. A herceg beavatkozására végül nem is volt szükség, mivel — mint azt a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve a kronológiát kissé felborítva, megemlíti — (VII.) Henrik római király augusztus folyamán több fejedelem társaságában betört Bajorországba. A támadás bizonyára elegendő motivációt jelentett a hercegnek a hazatérésre, bár ez sem mentette meg a vereségtől és a megaláztatástól: Henrik csak a salzburgi érsek közbenjárása tett le a hercegség teljes megsemmisítéséről, Ottó pedig kénytelen volt a békéért cserébe túszul adni elsőszülött fiát is.⁵¹

A római király beavatkozása a konfliktusba a Harcias Frigyesrel való sógorságával magyarázható elsősorban, de a fentebbiek fényében valószínűsíthető, hogy a császár állt a háttérben. II. Frigyes ezzel két legyet ütött egy csapásra: lekötölte az osztrák–stájer herceget, valamint csapást mért Bajorországra és hozzájárult II. Ottó elszigeteléséhez. A Marbachi Évkönyv (*Annales Marbacenses*)⁵² állítása is alátámasztja ezt, amikor megemlíti, hogy a bajor herceg „az apja halála miatt nem volt jóban a királlyal”,⁵³ vagyis a császárral való együttműködéssel Henrik is magára vonta a bajor herceg gyanúját.

Harcias Frigyes II. Ottó támadásával párhuzamosan, júliusban indította meg hadjáratát a Cseh Királyság ellen. A Pulkava Krónika beszámolója alapján, Přemysl morva őrgróf mellett, VII. Ottó (1205–1234) meráni herceg, az utóbbi testvére, Werd őrgrófja, Ekbert (1203–1237) bambergi püspök, III. Albert (1202–1253) tiroli gróf, Bertold (1218–1251) aquileai pátriárka, valamint további német fejedelmek tartózkodtak a hadseregében.⁵⁴ A részletben feltűnő Werd őrgrófjának azonosítása mindazonáltal problémákat vet fel, hiszen Meráni Ottó testvére,

szerkesztménynek, onnantól viszont önálló fogalmazványnak tekinthető. *Wattenbach–Schmale*, 1976. 181–184. p.

50 *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 785. p.; *Hermannus Altahensis abbas*. In: MGH SS XVII. 393. p.

51 MGH SS IX. 785. p.

52 A Colmar közelében található marbachi monostor évkönyve Dagobert frank király 631-es trónra lépésével indul és Brescia II. Frigyes általi 1238-as ostromával zárul. Valószínűleg az 1230-as években kompilálták Marbachban, majd nem sokkal később átdolgozták a neuburgi kolostorban. Az évkönyv mára már elveszett híradásokat közöl, így felbecsülhetetlen értékű forrása a korszak történelmének. RF 111. p.

53 „qui propter mortem patris sui non bene sentiebat cum rege” *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. IX. 95. p.

54 FRB V. 135. p.

Henrik isztriai örgróf már 1228 óta nem volt az élők sorában, az Elzászban elhelyezkedett Werd Grófságot akkoriban irányító I. Henrik (1218–1238) és Harcias Frigyes között pedig nem sikerült kapcsolatot kimutatnom, így valószínűsíthető, hogy egy hibás információt közölt a jóval későbbi forrás. Meráni Ottó és a többi felsorolt fejedelem otlétét más elbeszélő forrás, illetve okleveles adat is bizonyítja, így a híradás egészének hitelességét nem kell kétségbe vonnunk.⁵⁵ Harcias Frigyes szövetségesei tehát tulajdonképpen a Meráni-házból, valamint a házasságok útján szerzett rokonok közül kerültek ki. A sereg létszámát a Lambachi Évkönyv 40.000 főre tette,⁵⁶ ami túlzásnak tűnik, viszont a nagy szám megerősíti Pulkava híradását a szövetségesek jelenlétéről.

Robert Gramsch lehetségesnek tartja, hogy II. Ottó valójában nem is Ausztriát akarta megtámadni, hanem kihasználva a Merániak távollétét, az ő birtokait megkaparintani.⁵⁷ E feltételezését azonban semmilyen forrással nem tudja alátámasztani, ráadásul a támadás iránya sem utal ilyen szándéokra. Emiatt nem érthetők vele egyet, ahogy azon állításával sem, miszerint Harcias Frigyes II. Ottó betörését kívánta megbosszulni a cseh királyon.⁵⁸ Egyrészt a Pulkava Krónika egyértelműen kimondja, hogy „Frigyes igazságtalanul bosszút akart állni azért, amit egykor Vencel király az apja ellen tett”, azaz az előző évi esetleg az 1226-os betörésért,⁵⁹ másrészt a herceg már 1232-től kezdve készült a hadjáratra, ráadásul a bajor betörés idején már úton is volt.

A Klosterneuburgi Évkönyv (*Annales Claustro-neoburgenses*),⁶⁰ valamint az abból építkező Heiligenkreuzi Évkönyv vonatkozó részletei szerint Harcias Frigyes Keresztelő Szent János ünnepének nyolcadán, azaz július 1-jén indított

55 Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. Bearb. Zöllner, Erich – Fichtenau, Heinrich. I–IV. Wien 1950–1997. (A továbbiakban: BUB) II. 312. p.

56 MGH SS IX. 558. p.

57 Gramsch, 2013. 284. p.

58 Gramsch, 2013. 284. p.

59 „dux Austrie Fridericus iniurias volens ulcisci, quas Wenceslaus rex aliquando intulit patri suo” FRB V. 135. p.

60 A klosterneuburgi monostor évkönyvének hat redakciós fázisa közül a második (1142–1224) és a harmadik (1142–1233) tartalmaz értesüléseket a vizsgált időszakra. Utóbbi a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagát veszi át, illetve fűz hozzá kiegészítéseket. A XII. század során a Klosterneuburgi Évkönyvet több osztrák monostor is felhasználta saját feljegyzéseinek kiegészítésére, amit az is elősegített, hogy Klosterneuburg felváltotta Melket a Babenbergeket házi-kolostoraként. RF 85. p.

ta meg hadjáratát a cseh király ellen.⁶¹ Az eseményről rengeteg híradás maradt fenn,⁶² ám a legrészletesebben a Pulkava Krónika A kézirata számol be róla, mely bár a XIV. században keletkezett, korabeli forrásokból is építkezik, hitelességét pedig bizonyítja, hogy a hadjárat egyes epizódjai — ha csak töredékesen is — de más forrásokban szintén fellelhetőek és információik egybevágnak a krónikával. Eszerint a hadjárat során Harcias Frigyesnek sáncok és ostromgépek segítségével sikerült elfoglalnia a kortársak által bevehetetlennek hitt, a cseh–morva határ Morvaország felé eső oldalán álló Vöttau (ma Bítov) várát.⁶³ Az Osztrák Krónika (*Chronicon Austriacum*)⁶⁴ ide vonatkozó passzusa szerint a hírre több szomszédos erősség kapitulált, de Vencel is lépésre szánta magát.⁶⁵ Hadsereget gyűjtött és a megszállt területre tartott, ám a cseh–morva erdőhöz érve habozott, mivel „sokan, akik vele voltak, jobban pártolták a testvérét, Přemysl, Morvaország őgrófját, merthogy annak a hadseregében szintén voltak rokonaik és barátai.”⁶⁶ A cseh királynak végül a szerencse sietett a segítségére, az osztrák–stájer herceg ugyanis — még mielőtt szándéka szerint továbbnyomulhatott volna — betegségbe esett, ezért csapatai sietősen visszavonultak. Utóbbihoz a cseh hadsereg csele is hozzájárult: harci dobokkal azt a látszatot keltették, hogy egy a valóságosnál nagyobb cseh hadsereg készül megtámadni az ellenséges tábornok vár előtti sík mezőn.⁶⁷

A szövetségesei távozása következtében egyedül maradt morva őgróf nem tudott tovább ellenállni Vencel támadásainak, ezért Brünn (ma Brno) elvesztése után behódolt neki. A békülésben minden bizonnyal szerepe volt az idős Konstanca anyakirálynénak is.⁶⁸ A testvérviszály elmúltával sor kerülhetett a cseh király és az osztrák herceg közötti békekötésre, melyről a rendelkezésre álló források

61 MGH SS IX. 627., 637. p.

62 A következő források említik az eseményt: 1232: Augsburgi Évkönyv, 1233: Osztrák Krónika, Lambachi Évkönyv, Pulkava Krónika A kézirata, Klosterneuburgi Évkönyv, Heiligenkreuzi Évkönyv, Bécsi Domonkos Évkönyv, a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve, Altaichi Hermann; 1234: Melki Évkönyv, Heiligenkreuzi Évkönyv; 1235: Garsteni Évkönyv; évszám nélkül: Jans Enikel: Fürstenchronik, Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften.

63 FRB V. 135. p.

64 Az ismeretlen szerzőjű krónika 852-től szórványos, 973-tól azonban már rendszeres adatokat tartalmaz 1327-ig. Szövege rokonságot mutat a Leobeni Névtelennel. *Körmendi*, 2008. 70. p.

65 CFH I. 506. p.

66 „multí, qui cum eo fuerant, plus fratri suo Prziemisl, Moravie marchioni, favebant, in exercitu suo habentes cognatos pariter et amicos.” FRB V. 135. p.

67 FRB V. 135. p.; *Palacký*, 1866. 104. p.

68 *Palacký*, 1866. 104. p.; *Vaniček*, 2000. 338–339. p.

ugyan nem számolnak be, de az 1234-es esztendő történései a konfliktus békés lezárását feltételezik.

A merániak közreműködése végül megtorlatlan maradt, valószínűleg a rokonságra való tekintettel. Ugyanakkor Robert Gramsch felveti annak lehetőségét, hogy Ekbert bambergi püspök Finckensteini Henrik általi elfogása összefüggésben állhatott az esztendő eseményeivel, mivel az említett Henrik I. Bernard (1202–1256) karintiai herceg miniszteriálisa volt, a herceg pedig Vencel testvérének, Juditnak a férje.⁶⁹ Ez a lehetőség igen valószínű, hiszen a Bécsi Skót Évkönyvből és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyvéből tudjuk, hogy a püspök elfogására egy egyébként sikeres Karintia elleni háborút követően került sor, továbbá hogy a fogság a teljes böjti időszakban tartott.⁷⁰ Utóbbi az 1233. évben február 16. és április 2. közé esett, vagyis Ekbert rabságához Vencelnek ugyan semmi köze sem volt — tehát nem lehetett megtorlás —, szabadulását mindazonáltal nagy részben Harcias Frigyesnek köszönhette, amiért az cserébe sógorával tartott Morvaországba.⁷¹

Mialatt (VII.) Henrik a bajor területeket, Harcias Frigyes pedig Morvaországot dúlta, összetűzésre került sor a stájer–magyar határon is.⁷² Egy kisebb portyázó csapat betört Stájerországba és komolyabb pusztítást vitt végbe, a stájerek azonban védekeztek, majd vezetők nélkül üldözni kezdték a betolakodókat. A magyarok a kalandozások korából jól ismert hadicselt alkalmazva átsalták üldözőiket a határon, majd hátba, illetve oldalba támadták őket. A stájerek komoly veszteségeket szenvedtek, alig ötvenen tudtak elmenekülni.⁷³ A források Harcias Frigyes morvaországi vállalkozása előtt tárgyalják a portyát, ám ez egyrészt nem mérvadó, másrészt a stájerek minden bizonnyal azért vették vezető nélkül üldözőbe a magyarokat, mert nem találtak hadvezetési tapasztalatokkal rendelkező személyt elérhető közelségben, talán azért, mert azok éppen a herceggel tartottak a hadjáratra. Persze az is előfordulhat, hogy a térség nem számított veszélyzóná-

69 Gramsch, 2013. 285. p.

70 MGH SS IX. 626. p.; 785. p.

71 BUB IV/2. 1175. p.; *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Táblázatok a Chronológiához. Bp., 1940. 156. p.

72 Az epizódról viszonylag sok forrás számol be alig pár szavas eltéréssel, néhány pedig tévesen a későbbiekben tárgyalandó magyar királyi hadjárat utánra datálja az incidenst. Az esetet megemlítő források: Zwettli Krónika, Leobeni Névtelen, Osztrák Krónika, Heiligenkereuzi Évkönyv, Klosterneuburgi Évkönyv, Veit Arnpeck Osztrák Krónikája.

73 Annales Claustroeneoburgenses. In: MGH SS IX. 637. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 627. p.

nak, ezért a herceg nem tartotta szükségesnek, hogy harcedzett vezetővel rendelkező kontingenst állomásoztasson a közelben. Ugyanakkor, ha Harcias Frigyes még vagy már a hercegségekben tartózkodott volna, akkor bizonyára tett volna valamilyen ellenlépést, ám ez elmaradt.

Az említett évkönyvek meglepően részletesen számolnak be a magyar betőrésről, az incidens okát mégsem fedik fel. Mivel a szokásos határincidensekre általában nem fordítanak figyelmet e kútfők, ezért egy kirívó esetről lehetett szó. Felmerül a lehetőség, hogy az 1230-as várfoglalások megtorlásaként került sor a portyára, de ezt az eltelt idő hosszúsága teszi kétségesse, ráadásul egy Osztrák Hercegség elleni támadás logikusabbnak tűnne ebben az esetben. A megoldást IV. Béla Geregye nembeli Pálnak tett 1249-es adománylevele nyújthatja, mely szerint amikor „a németek a Murát elrekesztették, és e gát miatt a vize több falu földjét ellepte és elárasztotta, ő [Pál] odaérve e vidékre, az említett gátat megnyitotta, s így a falvak korábbi épségét helyreállította, [bár] a mondott németek, mivel ez ellenükre volt, meg akarták akadályozni.”⁷⁴ A Mura Stájerországból lépett be a Magyar Királyság területére, így logikus következtetésnek tűnik, hogy az oklevélben említett gát is stájer területen volt. Ezt elfogadva és az oklevél, valamint az osztrák évkönyvek szövegét egymással összevetve, valószínűsíthetjük, hogy a magyar betörés célja a gát lerombolása volt.

Harcias Frigyes 1233. évi ténykedése mindazonáltal nagy valószínűséggel kiváltotta II. András aggodalmát és haragját, hiszen Vencel mégiscsak az unokaöccse volt, továbbá várható volt, hogy Pál betörése válaszcsapást von majd maga után. Emellett a herceg betegsége és gyors visszavonulása Morvaországból — szeptember elején már újra Ausztriában volt⁷⁵ — azt a téves képzetet kelthette, hogy a veszélyesnek vélt szomszéd nagymértékben meggyengült. A király és feltehetően Béla ifjabb király ezért Mindenszentek táján betört Ausztriába.⁷⁶

74 „Ad hec cum processu temporis Teuthonici aquam Mura preclusissent, et pretextu ipsius clausure eadem aqua occuparet terras plurimarum villarum et submergeret; ipse ad partes illas veniens, memoratam dissoluendo clausuram, villas indemnitati pristinae restituit, dictis Theutonicis prohibentibus et inuitis.” ÁUO VII. 283. p. = RA 901. sz.

75 *Ficker*, 1884. 23. p.

76 CFH I. 506. p.; MGH SS IX. 637. p. Az évkönyvek ellentmondásossága ellenére Béla jelenlétét sugallja, hogy augusztus 20–22-én II. Andrással együtt Beregen tartózkodott egy végül elmaradt halicsi hadjáratra készülve. RA I/1. 500., I/2. 599.

Az Augsburgi Bencés Évkönyv (*Annales SS Udalrici et Afrae Augustenses*)⁷⁷ és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve szerint Harcias Frigyes is készülődött már a magyar király ellen, de miniszteriálisainak összeesküvése megakadályozta ebben.⁷⁸ Utóbbi tudósítás nagy valószínűséggel az 1230–1231-es lázadásra utal, csak rossz helyen közlik az évkönyvek, ugyanis sem a többi forrás, sem a szakirodalom nem tud a miniszteriálisok újabb lázadásáról. Közelebb járhat az igazsághoz a Bécsi Domonkos Évkönyv (*Annales Praedicatorum Vindobonensium*),⁷⁹ mely úgy fogalmaz, hogy, mivel a herceget nyugtalanították a magyarok, össze kívánt csapni velük a Lajtánál, de „a fejedelmek lecsendesítették a háborút”.⁸⁰ Vagyis II. András egyszerűen gyorsabb volt a hercegnél, mintegy megelőző csapást mérve rá, ám komolyabb ütközetre az előkelők tanácsára végül nem vállalkoztak.

A magyar hadsereg egészen Höfleinig nyomult, érintve Rohrau várát is, ahol egy bizonyos Móric mester testvére, Péter az életét veszítette,⁸¹ de nyílt színi összecsapásra nem került sor. A Leobeni Névtelen (*Anonymus Leobenses Chronicon*),⁸² a Heiligenkreuzi Évkönyv, Veit Arnpeck (*Vitus Arnpeckius: Chronicon Austriacum*)⁸³ és a Klosterneuburgi Évkönyv szerint a magyar hadsereg nagy veszteségeket szenvedett, a továbbjutás esélytelen volt, ráadásul a herceg csapatai — megkerülve a magyar királyi sereget — átsaptak Magyarországra és felégették Dévényt, így a harci kedv is csökkent.⁸⁴ Harcias Frigyes a Lambachi

77 Az augsburgi Szent Ulrik és Afra kolostor évkönyvei az 1106–1334 közötti évekre. A szerzők a későbbi apáttal, Ulrich Winklerrel és egy Konrád nevű szerzetessel azonosíthatóak. Az 1300-ig terjedő rész Altaichi Hermann évkönyvének folytatását kivonatolja, utána viszont lényegében önálló szöveget hoz Troppau Mártonra támaszkodva. *Körmen di*, 2008. 91–92. p.

78 MGH SS IX. 785. p.; CFH I. 206. p.

79 A XIII. század végén, feltehetőleg 1284 körül az 1226-ban alapított bécsi domonkos kolostorban keletkezett évkönyv 1025 és 1283 között tárgyalja az eseményeket. Forrásai között szerepelt a Melki Évkönyv, a Heiligenkreuzi Hagymány, a Klosterneuburgi Évkönyv, valamint a Bécsi Skót Évkönyv. *Uiblein*, 1982. 96. p.

80 „per principes sopitum est bellum” MGH SS IX. 727. p.

81 ÁÚO VI. 603. p. = RA 538. sz.

82 Az ismeretlen nevű leobeni domonkos szerzetes által készített mű Krisztus születésétől 1343-ig beszél el az eseményeket. A compiláció legfontosabb forrása Viktring János *Liber certarum historiarum* című műve volt. Szövege rokonságot mutat a Klosterneuburgi Évkönyvvel. *Körmen di*, 2008. 72–73. p.

83 A bajorországi krónikás a mitikus kezdetektől 1488-ig taglalja Osztrák Hercegség történetét. Művét valószínűleg 1494–1495 során írta. Forrásai között szerepel a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve, Altaichi Hermann, valamint az Osztrák Krónika. RF 171–172. p.

84 MGH SS IX. 627. p., 637. p.; CFH I. 269. p.; CFH III. 2633. p.

Évkönyv szerint is erős kézzel védekezett, II. András ezért fegyverszünetet kötött és visszavonult.⁸⁵ A békekötésre nem sokkal később Bécsújhelyen került sor. II. András a tárgyalások során vendégségbe hívta Harcias Frigyet Magyarországra, aki élt is a lehetőséggel.⁸⁶ A megkötött béke ígéretesnek tűnt, a herceg és a király baráti viszonyban vált el egymástól.

3. A béke kudarca (1234–1235)

Az 1233-as esztendő háborúi békével zárultak, és mivel a hercegségek is kimerültek, Harcias Frigyes időt szánhatott dinasztikus kapcsolatainak bővítésére. 1234 nyarán sor került a herceg már 1225 óta jegyben járó húgának, Konstanciának és II. Henrik (1221–1288) meissenai örgrófnak az esküvőjére. A Leobeni Névtelen, az Admonti Évkönyv (*Annales Admontenses*),⁸⁷ a Heiligenkreuzi Évkönyv és Veit Arnpeck szerint az ünnepségre húsvét nyolcadán, vagyis április 30-án került sor Stadlau közelében egy mezőn.⁸⁸ A Bécsi Domonkos Évkönyv ezzel szemben Ringlinse, azaz a mai Floridsdorf közelébe helyezi az esküvőt.⁸⁹ A két helység mindössze 10 km-re van egymástól a Duna északi partján. A Ringlinsere utaló információ ugyan helyinek tekinthető, hiszen a bécsi domonkosok jegyezték le — akik minden bizonnyal tájékozottabbak voltak a Bécshez közeli területek, falvak megnevezésében, mint a 100 km-nél is messzebb élő társaik —, ám az évkönyv a XIII. század végén, tehát nem az eseménnyel egy időben keletkezett, emiatt a stadlauer helyszínt tűnik hitelesebbnek. Az esküvőről tudósító források kiemelik, hogy Harcias Frigyes édesanyja, Teodóra hercegné is vendéglátóként vett részt rajta. Az ünnepséget Veit Arnpeck szerint katonai játékok, azaz lovagi torna koronázta meg.⁹⁰ A jeles eseményen a térség valamennyi meghatározó és hatalommal

85 MGH SS IX. 558. p.

86 Annales Claustro-neoburgenses. In: MGH SS IX. 637. p.; Annales Sanctucensens. In: MGH SS IX. 627. p.

87 Az admonti monostor évkönyve 1140 és 1250 között mutatja be az eseményeket az 1140-ig tartó alapszöveg folytatásaként. Az alapszöveg több salzburgi évkönyvnek is forrásul szolgált. A XII. századi események tárgyalására a Salzburgi Évkönyv, a XIII. századiakra pedig a klostereuburgi hagyomány gyakorolt hatást. *Bradács*, 2014. 5. p.

88 MGH SS IX. 593. p., 637–638. p.; CFH I. 269. p; CFH III. 2633. p.

89 MGH SS IX. 727. p.

90 CFH III. 2633. p.

bíró személyisége megjelent: II. András, talán Béla herceg is,⁹¹ I. Vencel, Přemysl morva őrgróf, I. Albert (1212–1260) szász herceg, Bernard karintiai herceg, valamint II. Hermann (1227–1241) türingiai tartománygróf. Az egyháziak részéről Eberhard (1200–1246) salzburgi érsek, Rüdiger (1233–1250) passauai, Konrád (1230–1258) freisingi, Henrik (1231–1243) seckauai, illetve Ekbert bambergi püspök tette tiszteletét.⁹²

A menyegzőre összesereglett vendégeket érdemes egy kicsit közelebbről is szemügyre venni. II. András és Béla, illetve Vencel az előző évben megkötött békék fenntartása végett kaphatott meghívót, míg a többi világi méltóság valamilyen módon rokonságban állt a Babenbergekkel. A morva őrgróf felesége Harcias Frigyes nejének testvére volt, a szász herceg első felesége Babenberg Ágnes volt, a karintiai herceg édesanyja pedig id. Babenberg Ágnes, III. István magyar király özvegye. De ide sorolható a Meráni-házból származó Ekbert püspök is.⁹³ Az egyetlen kivétel a gyermek II. Hermann türingiai tartománygróf, Árpád-házi Szent Erzsébet fia és II. András unokája. Ám a 12 éves fiúcska valószínűleg a nagybátyjával és gyámjával, Raspe Henrikkel érkezett, aki négy évvel később szintén egy Babenberg-hercegnőt vett feleségül. Elképzelhető, hogy az első püspökök ekkorra vezethetők vissza. Természetesen az egyházi hatalmasságok meghívása is egy jól átgondolt koncepció részét képezte. A salzburgi érsek már a bambergi püspök kiszabadításában is segédkezett Harcias Frigyesnek, a passauai püspökkel a Bajor Hercegséggel való szembenállásuk miatt hagyományosan jó volt a kapcsolat, a freisingi püspök a II. Ottóval kiobbant viszálya miatt már korábban az Osztrák Hercegségbe menekült, a seckauai püspök pedig Eberhard pártfogoltja, a későbbiekben pedig a herceg egyik leghűségesebb embere volt.⁹⁴

Ezen felül megállapíthatjuk, hogy az odalátogató fejedelmek egytől egyig II. Frigyes császár táborát erősítették mind a pápával, mind a fiával szemben.⁹⁵ Jelenlétük így nemcsak Harcias Frigyes megbecsültségét, illetve rangját növelte, hanem egyfajta fórumot is biztosított a hasonló politikai nézeteket valló személyeknek a herceg érdektelensége, illetve vélt Henrik-pártisága ellenére is. Ezen felül remek alkalmat biztosított a kapcsolatépítésre: feltehetőleg itt került sor

91 Béla herceg otlétét csak Veit Arnpeck említi meg, míg a többi vendég jelenlétét más források is megerősítik. CFH III. 2633. p.

92 Anonymi Leobensis Chronicon. In: CFH I. 269. p.; Annales Admontenses. In: MGH SS IX. 593.; Annales Sanctucensens. In: MGH SS IX. 637–638. p.

93 Scheibelreiter, 2010. 382–383. p.; Lechner, 1994. 479–480. p.; LM IV. 2079. p.

94 LM III. 1521–1522. p., 1762–1763. p.

95 Gramsch, 2013. 318. p.

Přemysl morva őrgróf és az Árpádok közötti viszony szorosabbra fűzésére, melynek a későbbiekben még fontos szerepe lesz.

A béke azonban a közös ünneplés ellenére sem tartott tovább egy évnél, Harcias Frigyes ugyanis 1235-ben betört a Magyar Királyság végeire és megostromolta Lékát (ma Lockenhaus), elfoglalnia azonban Győr fia Tordának hála nem sikerült.⁹⁶ A magyar határt ért támadásról a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv (*Annales S. Pantaleonis Colonia*)⁹⁷ is beszámol, hozzátéve, hogy a herceg „nemre és életkorra való tekintet nélkül” dúlta a végeket.⁹⁸ Az osztrák herceg támadása tehát ugyanazon a határterületen következett be most is, mint 1230-ban. Ez azonban már komolyabb következményekkel járt, mivel Harcias Frigyes ezúttal a fényes külsőségek közepette megkötött békét is felrúgta, és II. Frigyes császár szavaival élve „addig zaklatta azt a fejedelmet, hogy az hadjáratot indítván, behatolt a Birodalom végeire”.⁹⁹ II. András Béla és Kálmán hercegekkel együtt minden ellenállás nélkül egészen Bécsig nyomult. A Zwettli hagyomány, az Osztrák Krónika, a Heiligenkreuzi Évkönyv és a Leobeni Névtelen 200.000 főre teszi a magyar hadsereget, míg az ellenállni kívánó herceggel tartó osztrák és stájer katonák számát 30.000-ben határozzák meg. A számadatok nem tekinthetők reálisnak, az arányokat azonban jól érzékeltetik. Az ütközet előtt, a számbeli fölényt látva az osztrák–stájer hadsereg, de maga a herceg is megfutamodott, szabad utat engedve a fosztogató magyaroknak.¹⁰⁰

Ezzel párhuzamosan a cseh király is támadást indított és a Dunától északra fekvő részeket pusztította Stadlauig. Vencel ténykedéséről kevesebb forrás számol be, ami arra utalhat, hogy bár a két uralkodó közös akciót hajtott végre, a ma-

96 Hazai Okmánytár. Kiad. Nagy Imre, Pauer Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. VI. Bp., 1876. 107. p.

97 A kölni Szent Pantaleon monostor évkönyve a világ teremtésétől 1237-ig, kiegészítéssel együtt 1249-ig beszéli el az eseményeket. Műfaját tekintve világkrónika. Az 1199-es évig túlnyomórészt Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekhard, valamint — elsősorban a XII. század második feléhez — a kölni királykrónika szövegét vették át a szerzetesek, 1200-tól azonban önálló értesüléseket is közölnek. *Wattenbach-Schmale*, 1976. 109–112. p.

98 „nulli parcens sexui, nulli etati” MGH SS XX. 844. p.

99 „adeo tantum principem provocavit, quod expeditione facta imperii fines intravit” CD VII. 226. p.

100 Scheibelreiter felveti a lehetőséget, hogy a herceg miniszterialisai a később kirobbanó ellentétek miatt már ekkor megtagadták a harcot. *Scheibelreiter*, 2010. 317. p. A források tükrében viszont számomra egyértelműnek tűnik, hogy ebben az esetben a magyarok számbeli fölényéből adódó megfutamodásról volt szó. Vö: CFH I. 260. p., 269. p., 506. p.; CFH III. 2633. p; MGH SS IX. 638. p.

gyar kontingens számottevőbb volt, illetve feltételezhető, hogy a főparancsnok, vagyis a kezdeményező fél II. András volt. Ennek egyedül az Erfurti Domonkos Évkönyv (*Annales Erphordenses*)¹⁰¹ mond ellent, mely az osztrák herceg és a cseh király ellentétét hangsúlyozza, amit az előbbi „kiállhatatlan gögje és ostobasága miatt” még a császári közvetítés sem tudott feloldani. A mediáció kudarcát követően Vencel, nem találván jobb megoldást, júliusban háborút indított „Magyarország királyát és másik négy királyt segítségül hívva”.¹⁰² Azon túl, hogy ez a tudósítás a cseh király kezdeményező szerepét emeli ki — ami a Magyar Királyságot ért támadás miatt kétségbe vonandó —, a segítségül hívott négy király azonosítása is problémába ütközik, ugyanis ebben az időszakban nem volt ennyi koronás fő a cseh király szövetségesei, illetve rokonai között, de még a térségben sem.

Annál érdekesebb viszont a császár átutazása a hercegségeken. II. Frigyes 16 évnyi távollét után 1235 májusában tért vissza először Itáliából a Birodalom törzsterületére fia újabb lázadása miatt. A német területeket Stájerországon keresztül közelítette meg, így alkalma nyílt végre találkozni Harcias Frigyessel.¹⁰³ A császár későbbi, a cseh királynak címzett manifesztumában arról számol be, hogy a herceg „nem szégyellt kétezer márkát követelni tőlünk [a császártól] a veled [I. Vencellel] és Magyarország felséges királyával vívandó háborújához”. A császár ezt megtagadta, mire a herceg felmondta neki az engedelmességet.¹⁰⁴

Varga Gábor azt állítja, hogy a herceg fenti kérése összefüggött a magyar belpolitikai életben bekövetkezett változással. Véleménye szerint 1234–1235 folyamán hatalmi eltolódás ment végbe II. András régi híveinek rovására, akik Rogerius tanúsága szerint összeesküvést szerveztek a király és Béla herceg ellen, aminek sikere esetén felosztották volna az országot.¹⁰⁵ Ám mivel kudarcot val-

101 Az 1228-ban alapított erfurti domonkos kolostor évkönyve az 1220 és 1253 közötti évekre. A tárgyilagos és viszonylag rövid feljegyzések nagyrészt saját információkból származnak. *Sommerlechner*, 1999. 561. p.

102 „propter intollerabilem superbiam ducis ac stultitiam [...] regem Ungarie cum ceteris quator regibus in auxilium advocans” MGH SS XVI. 30. p.

103 *Scheibelreiter*, 2010. 316. p.

104 „non erubuit duo milia marchanum a nobis exigere pro guerra tibi et illustri regi Ungarie facienda” CD VII. 225. p.

105 A bárói összeesküvés előmozdító szerepét hangsúlyozta már Adolf Ficker is: véleménye szerint Harcias Frigyes azért támadta meg a magyar végeket, mert arra számított, hogy a kirobbanó lázadás élére állva megszerezheti a trónt, ám 30.000 fős serege nem vehette fel a harcot II. András 200.000 katonájával. *Ficker*, 1884. 42–43. p. A források szerint azonban a herceg csak

lottak, új tervvel álltak elő: Harcias Frigyes közvetítésével a császárnak kívánták felajánlani az országot. Varga érvelése szerint Harcias Frigyes tetszését elnyerte az ötlet és emiatt készült háborúra Magyar- és Csehország ellen, a pénzbeli kövétel pedig ennek a bizonyítéka.¹⁰⁶

A kerek egésznek tűnő elmélet több ponton is vitatható. Rogerius tudósítása szerint a lázadó bárók és nemesek valóban fel akarták ajánlani a koronát a császárnak, de a követet még útközben elfogták és a király elé vitték.¹⁰⁷ Vagyis az ország tulajdonképpeni felajánlására jó eséllyel sor sem került, amit az erre vonatkozó források hiánya is alátámasztani látszik. Másrészt ebben az esetben a Cseh Királyság elleni támadás az erőviszonyok ismeretében nem tűnik logikusnak.

Gramsch arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár vonakodásában a bambergi püspök jelenlétének is szerepe volt, lévén IV. Béla nagybátyja. A herceg kérése így a Meráni–Babenberg együttműködés végét jelentette, amit a püspök és a császár közös távozása juttatott kifejezésre. Gramsch emellett azt is lehetségesnek véli, hogy Harcias Frigyes a Henrikkel szembeni támogatásért cserébe kérte a 2000 márkát.¹⁰⁸ Emellett azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a herceg egyszerűen a császár addigi bőkezűségére próbált apellálni. A császár mindenesetre nem tartott igényt az osztrák herceg segítségére, akit egyrészt a sógorság miatt nem

II. András betörésének hírére gyűjtött sereget, másrészt, ha ekkora kontingens állt volna Harcias Frigyes rendelkezésére Lékánál, akkor biztosan el tudta volna foglalni.

106 Varga, 2003. 253–254. p.

107 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban: SRH) II. 557–558. p. A régebbi magyar szakirodalom is hangsúlyozza a követ elfogását. Lásd: *Almásy Tibor*: A tizenharmadik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000. 73. p.; *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok-korában. Szeged 2003. 144. p.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899. (A továbbiakban: *Pauler*, 1899) 128. p. Ezzel szemben Palacký úgy vélte, hogy a IV. Béla uralmával elégedetlen főurak egyenesen Harcias Frigyesnek ajánlották fel a koronát, ráadásul II. András halálát követően, ezért az 1235. évi háborúkat is a király halála utánra tette. *Palacký*, 1866. 106. p. Ugyancsak a lázadó bárókat sejtí a háttérben Heinz Dopsch, aki szintén IV. Béla trónra lépése utánra helyezi az eseményeket. *Dopsch, Heinz*: *Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länder und das Reich – Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien 1999. (A továbbiakban: *Dopsch*, 1999.) 190. p. Stürmer egyenesen egy IV. Béla ellen indított háborúról ír. *Stürmer*, 2000. 326. p. Hasonlóan II. András halála utánra datálja a királyellenes összeesküvést és a korona felajánlását Scheibelreiter is, ám ennek II. András szeptember 21-i halála és a források egyértelműen ellentmondanak, ezért megint csak nem érthetők velük egyet. *Scheibelreiter*, 2010. 317. p.

108 Gramsch, 2013. 340–342. p.

tartott megbízható szövetségesnek, másrészt a birodalmi fejedelmek többségének támogatását maga mögött tudva, könnyen lemondott róla.

Annyi látszik bizonyosnak, hogy Harcias Frigyes Léka elleni támadása a császár távozása és a pénzbeli hozzájárulás megtagadása után, május–június tájkán következett be, amit a cseh és a magyar király közös megtorló akciója követett júliusban. A herceg egyáltalán nem volt felkészülve egy kétfrontos háborúra, aminek következtében teljes vereséget szenvedett mindkét hadszíntéren. A Duna áradása miatt visszavonulni kényszerülő Vencellel ekkor nem egyezett ki, II. Andrással viszont egy jelentősebb összeg — a források szerint több ezer márka — fejében helyreállította a viszonyt.¹⁰⁹ Bár a források a *pax* szóval hivatkoznak rá, valószínűbb, hogy II. András életében csak a fegyverszünet megkötésére került sor, ahogyan az már 1233-ban is történt, magát a békét pedig csak 1236-ban hozták tető alá. Ezt támasztja alá több levélváltás, köztük az, melyben egy osztrák báró arról számol be a hercegnek, hogy a magyarok fegyverszünetet színélve készülnek egy újabb támadásra, amit a csapatok gyülekezésére és hidak építésére alapoz. Harcias Frigyes osztotta a báró aggodalmait és a kész hidak lerombolására utasította őt.¹¹⁰ Más forrás ezen incidensről nem számol be, így valószínűleg egyik uralkodó sem tulajdonított neki különösebb jelentőséget, de az jól látszik, hogy mindkét fél előnyre próbált szert tenni és árgus szemekkel figyelte a másikat, ami az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő. A tényleges békekötésre, immár IV. Bélával 1236 júniusában kerülhetett sor, amikor Harcias Frigyes a Vág mellett, Galgócon tartózkodott.¹¹¹

109 Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon. In: CFH I. 937. p.; Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 844. p.; Anonymi ceonobitae Zwetlensis Chronicon. In: CFH I. 260. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 786. p.; Vitus Arnepeckius: Chronicon Austriacum. In: CFH I. 2633. p.; Annales Sancrucens. In: MGH SS IX. 638. p

110 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. Wagner, Hans – Lindeck, Irntraut. I–V. Graz–Köln–Wien 1955–2000. (A továbbiakban: UBB) I. 227. p.; BUB IV/2. 1195. p.; Auer, Leopold: Eine österreichische Briefsammlung aus der Zeit Friedrichs des Streitbaren. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 77. (1969) 76. p. (75. sz.)

111 UBB II. 328. p. Hasonlóan vélekedik Senga Toru is. *Senga, Toru*: Adalékok az 1236. évi magyar–osztrák kapcsolattörténehez. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica. 90. (1990) 63–73. p.

4. A Birodalom támadása

Az 1235-ös háborút követően megritkultak az osztrák–magyar érintkezések. II. András halála után a belső nehézségek, a király és a bárók ellentéte, valamint a halicsi trón előbb Danyiil, majd Mihail és Rosztiszláv számára történő megszerzése állt IV. Béla politikájának homlokterében.¹¹² Az Osztrák Hercegség iránya csak édesanyja, az 1213-ban meggyilkolt Meráni Gertrúd gyilkosainak üldözése során kapott szerepet. Pósa zalai ispán megtudván, hogy a király előtt ő is gyanúba keveredett, a szomszédos országba kívánt emigrálni. E szándékáról IV. Béla egy másik határvármegye ispánjától értesült, aki megpróbálta feltartóztatni a határon, ám előbbi az embereinek és a vármegye németjeinek segítségével sikeresen elmenekült. Birtokait az esetet jelentő ispán kapta meg.¹¹³ Az engedetlen bárók és nemesek, valamint II. András egykori párhíveinek megbüntetéséről a már említett módon Rogerius is beszámol, és az is bizonyosnak látszik, hogy az Osztrák Hercegség területén létezett egy kisebb „emigráns telep”. Egy határvárat elvesztő várparancsnok barátja ugyanis azért nem akarta befogadni segélykérő barátját, mert félt, hogy magára vonja a herceg gyanúját.¹¹⁴ Az osztrák és a stájer területeken tehát tartózkodtak olyan magyar előkelők, akik elégedetlenek voltak IV. Béla uralmával vagy félték a megtorlástól. A csoportosulás azonban nem tudott eredményesen fellépni ellene és Harcias Frigyesre sem számíhattak, mivel utóbbi épp ekkor került szembe a Birodalommal.

Már utaltam rá, hogy a császár 1235-ös látogatása nem úgy alakult, ahogyan azt a herceg remélte, ráadásul elidegenítette magától addigi legfőbb szövetségését, a Meráni–Andechs-házat is. Az előző években folytatott külpolitikája, valamint a szomszédos országok folytonos zaklatása pedig a többi szomszédjával rontotta meg a viszonyt. Ezt tetézték gazdasági intézkedései: új adót vetett ki, lefoglalta a kolostorok vagyonát — ami a magyarokkal kötött béke kifizetésének érdekében történhetett —, valamint a zsidók tanácsára korlátozta a magyar gabona átmenő forgalmát és betiltotta a borexportot. Utóbbi intézkedései érzékenyen érintették mind az addigi célterületeket, Bajorországot és Svábföldet, mind a közvetítőkereskedelemben érdekelt Salzburgot, de saját alattvalóit is ellene hangolták.¹¹⁵ Sőt mi több saját anyja is elfordult tőle: a hercegné kicselezte őrzőit és Morvaország-

112 *Font*, 2005. 235–238. p.

113 UBB I. 225. p.

114 UBB I. 226. p.

115 *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 786. p.

ba szökött, ahol a cseh király fogadta, majd a császárhoz kísérte, akinél panaszt tett fia ellen.¹¹⁶ Teodóra szökéséről és annak okáról a Heiligenkreuzi Évkönyv a következőképp számol be: „amiatt az [anyagi] nyomorúság miatt, amelyet szenvedett, és a fiától való félelem miatt, hogy ti. nehogy örökre elszigetelődjék, Ausztriából elmenekülvén Csehországba érkezett.”¹¹⁷ A hercegné tehát jobb helyzetfelismerőnek bizonyult fiánál, aki vagy nem vette észre, vagy nem tulajdonított elegendő jelentőséget a Birodalomban végbement változásoknak.

II. Frigyes császár visszatérésének oka — ahogyan arra már utaltam — (VII.) Henrik lázadása volt, melynek leverése viszonylag könnyen ment, hiszen a Birodalom fejedelmei mind elfordultak a római királytól. Az 1234-ben Stadlauban összegyűlt császárpárti hatalmasságok mellett ekkorra már a bajor herceg is ezt a táborot erősítette, mely irányváltást a császár kisebbik fiának, Konrádnak és II. Ottó lányának az eljegyzése pecsételte meg.¹¹⁸

A császár manifesztumában, mely tulajdonképpen a cseh királynak címzett propagandairat, részletesen felsorolja Harcias Frigyes bűneit, melyek között ott találjuk a Magyar Királyság elleni engedély nélkül indított háborút, a pénzkérést, a békebontást és további türannosz-toposzokat.¹¹⁹ A császár haragját és sértettségét nagy valószínűséggel az növelte a leginkább — legalábbis az incidensről beszámoló évkönyvek „a sok tévelygés és gaztett” mellett ezt emelik ki elsősorban¹²⁰ —, hogy a herceg egyetlen meghívásának sem tett eleget és sosem jelent meg az általa összehívott birodalmi gyűléseken.¹²¹ Bár a *Privilegium minus* értelmében ehhez a hercegnek minden joga megvolt, viselkedését semmiképpen sem lehetett

116 BUB IV/2. 1190. p.

117 „Theodora propter penuriam rerum quam patiebatur, et propter timorem filii ne se perpetuo includeret, de Austria fugiens venit Boemiam” MGH SS IX. 638. p.

118 Handbuch der bayerischen Geschichte. Hg. Spindler, Max. II. Das alte Bayern, der Territorialstaat vom Ausgang des 12. Jahrhunderts bis zum Ausgang der 18. Jahrhunderts. München 1969. 38. p.

119 Görich, Knut: Normen im Konflikt. Kaiser Friedrich II. und der „Prozess” gegen Herzog Friedrich den Streitbaren von Österreich. In: Herrschaftsräume, Herrschaftspraxis und Kommunikation zur Zeit Kaiser Friedrichs II. Hg. Görich, Knut – Keupp, Jan – Broekmann, Theo. München 2008. 369–371. p.

120 „propter multiples excessus et facinora” Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 844. p.; Vö: Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 786. p.

121 CD VII. 225–226. p.

illendőnek nevezni, a császárt pedig kifejezetten érzékenyen érinthette a dolog.¹²² A Pulkava Krónika úgy tudja, hogy a herceg távolmaradásának oka az volt, hogy „méltatlan dolognak tartotta, hogy a császár a sógorát, Henriket, Németország királyát bilincsbe verve fogságban tartotta”.¹²³ Ebben lehet ugyan némi igazság, ám mivel Harcias Frigyes tevőlegesen sosem támogatta sógorát, nem tartom valószínűnek, hogy valóban emiatt maradt volna távol. A Heiligenkreuzi Évkönyv úgy véli, hogy a herceg félt „saját butaságától és a császár bölcsességétől, és attól, hogy azok, akik panaszt tettek azért, mert nem érdemli meg a birtokait, elveszik majd tőle [azokat]”.¹²⁴ A herceg tehát szembesült birodalmi politikájának hibáival, és ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, teljes joggal tartott a legrosszabbtól.

Mindenesetre ez lehetett az utolsó csepp a császár poharában. 1236 júniusában birodalmi átokkal sújtotta a herceget Augsburgban, valamint megfosztotta az Osztrák és a Stájer Hercegségektől.¹²⁵ Az ítélet kimondásakor Harcias Frigyes éppen Magyarországon, Galgóc közelében tartózkodott az előző évi háborút lezáró béke ügyében,¹²⁶ így feltehetően ekkor sem állt szándékában megjelenni a császár színe előtt. Sőt mi több, a Heiligenkreuzi Évkönyv szerint még rontott is a helyzetén, mivel rosszul bánt az átok hírért hozó követtel.¹²⁷ A renitens herceg megrendszabályozásának feladatát, és a birodalmi átok beteljesítését a császár a panaszt emelő szomszédokra bízta. I. Vencel és a morva örgróf északról, II. Ottó és a passai püspök nyugatról tört be és Linzig nyomult előre, mialatt a bambergi püspök és az aquileiai pátriárka Stájerországba tört be. Az intervencióban részt vett még ezen kívül Siegfried (1230–1249) mainzi, Eberhard salzburgi és Teodor (1212–1242) trieri érsek, Siegfried (1227–1246) regensburgi püspök, Bernard ka-

122 Az 1156-ban II. Jasomirgott Henriknek kiállított kiváltságlevél a következő előjogokat biztosította a mindenkori osztrák hercegnek: nőági örökösödés, *libertas affectandi*, a herceg hozzájárulása szükséges alattvalói császár általi elítéléséhez, a császári hadsereghez csak az Ausztriával szomszédos területek elleni hadjárat esetén köteles csatlakozni, csak az Osztrák Hercegség vagy Bajorország területén tartott gyűléseken köteles megjelenni. *Appelt, Heinrich: Privilegium minus. Das Staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich. Wien–Köln–Graz 1976. 55–80. p.*

123 „ingratum reputans, quod imperator generum suum Hanricum, regem Alemanie, vinculis tenuerat mancipatum” FRB V. 136. p.

124 *suam stultitiam ac sapientiam imperatoris, et eos qui querimoniam faciebant propter res suas sibi immerite ablatas” MGH SS IX. 638. p.*

125 *Hermannus Altaahensis abbas. In: MGH SS XVII. 394. p.*

126 *UBB II. 328. p.*

127 *MGH SS IX. 638. p.*

rintiai herceg, valamint Raspe Henrik is. A birodalmi seregek minden ellenállás nélkül felpredálták a hercegségeket, mivel „csatlakoztak hozzájuk a terület nemesei” is.¹²⁸ Az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* pedig arról tájékoztat, hogy a bécsiek megelégedvén a herceg zsarnokoskodását és az egymást erő botrányokat, elűzték őt és behívták a császár csapatait.¹²⁹

IV. Béla nem vett részt a Harcias Frigyes elleni katonai akcióban, mert — bár e szomszéd jóvoltából komoly sérelmeket szenvedett el az előző években — a Magyar Királyság semmilyen értelemben nem volt a Német–római Birodalom része vagy a császár alattvalója, a birodalmi átok érvényesítése pedig birodalmi belügynek számított, emellett a király figyelmét a birtokviszavételi politika kötötte le. Az persze lehetséges, hogy a császár megpróbálta őt bevonni az akcióba, hiszen 1236 táján járt egy császári követség Magyarországon. A Padovai Évkönyv (*Annales S. Iustinae Patavini*)¹³⁰ szerint ezzel a követséggel menekült el férfiruhában az áldott állapotban lévő Beatrix királyné mostohafia haragja elől.¹³¹ Troisfontaines-i Alberik (*Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon*)¹³² pedig arról tájékoztat minket, hogy ebben az időben „Frigyes császár 47 évnyi adót követelt Magyarország királyától, amit az ti. a halott nagyapjának, a nagy Frigyes császárnak [még] nem fizetett meg”.¹³³ A két híradás ugyanarra a követségre vonatkozik, arról viszont nem tudni, hogy a magyar király rendezte volna ezt a „tartozást”,¹³⁴ ám IV. Béla IX. Gergelyhez írott levele alapján annyi valószínűsíthető, hogy a császári követség a lombardok elleni hadjárat kapcsán tartott igényt a

128 „adiunctis sibi nobilibus terre” *Annales S. Pantaleonis Colonia*. In: MGH SS XX. 844. p.

129 MGH Dt. Chron. VI. 107–108. p.

130 Az ismeretlen szerzőjű, 1289–1293 táján a padovai Szent Jusztina monostorban keletkezett évkönyv az 1207 és 1270 közötti eseményekről ad tájékoztatást különös tekintettel a Lombardiában történetekre. A Padovai Krónikára és a *Liber regiminum Paduaera* támaszkodik. *Körmendi*, 2008. 176–177. p.

131 MGH SS XIX. 154–155. p.

132 A Trois Fontaines-i ciszterci apátság szerzetese 1227 és 1251 között írta krónikáját, mely a világ teremtésétől 1241-ig tárgyalja az eseményeket nagy hangsúlyt helyezve a gyermekek keresztes hadjáratára és VI. Henrik császár uralkodására. 1220 után zömében saját, szájhagyományra alapozott értesüléseket tartalmaz. A magyar vonatkozású információk feltehetőleg a magyarországi ciszterci szerzetesektől származnak. *Csákó Judit: A középkori magyar történeti hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében*. In: *Fons* 19. (2012) 435–462. p.

133 „Imperator Fredericus repetit a rege Hungarie tributum 47 annorum, quod videlicet ex quo mortuus avus eius magnud imperator Fredericus solutum non fuerat” MGH SS XXIII. 937. p.

134 *Pauler*, 1899. 131. p.

magyar király segítségére, ezért úgy vélem, hogy legfeljebb arra kérték IV. Bélát, hogy ne támogassa Harciast Frigyest.¹³⁵

Harcias Frigyes, bár keményen védekezett, döntő vereséget szenvedett, alig néhány monostor és csak kisszámú miniszteriális maradt a hűségén. Megaláztatása akkor vált teljessé, amikor a császár csapatai — egészen pontosan a Merániak — elfoglalták a Meráni Ágnes által védett Riegersburgot, a hercegnét pedig magukkal hurcolták.¹³⁶

Harcias Frigyes mindössze a stájer területen fekvő Bécsújhelyet és Starhemberg várát tudta megtartani, tehát Ausztriát teljesen elvesztette, ám a birodalmi intervenció sikere mégsem volt teljes, mivel a támadók közötti személyes ellentétek nem tették lehetővé a további előrehaladást, csak a fosztogatást.¹³⁷ A támadás lendületének megtörése, majd a herceg unokatestvérének, IV. Albert (1221–1242) bogeni grófnak a beavatkozása és a passauai, valamint a freisingi püspökök elfogása személyes beavatkozásra készítette a császárt, aki elhagyva az itáliai hadszínteret, előbb Stájerországban fogadta a miniszteriálisok hódolatát, majd Ausztriába vonult.¹³⁸ A karácsonyt Grazban töltötte, majd kihasználva a háborúban beállt kényszerű szünetet, birodalmi várossá tette Bécsset, valamint birodalmi gyűlést tartott, melyen az ott tartózkodó fejedelmekkel — köztük Vencellel — királlyá választotta a még kiskorú másodszületett fiát, Konrádot,¹³⁹ aki mellett a cseh király a *procurator sacri per Germaniam imperii* tisztségét töltötte be.¹⁴⁰ Az összejövetel másik fontos célja a hercegségek ügyének rendezése volt. A támadásban részt vevő szomszédos hatalmasságok — elsősorban Vencel és II. Ottó — arra számítottak, hogy a császár birtokadomány formájában hálálja majd meg hűségüket. Reményeikben azonban csalatkozniuk kellett, mivel a császár mind Ausztriát, mind Stájerországot birodalmi hűberré nyilvánította és a császári birtokokba olvasztotta, aminek a későbbiekben komoly következményei lettek.¹⁴¹ II. Frigyes végül 1237 áprilisában hagyta el a hercegségeket, helytartóvá „a nemes

135 Varga, 2003. 257. p.; Regesta Imperii. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Online Datenbank. (<http://www.regesta-imperii.de>) V,2,4 n. 11195.

136 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.

137 Annales Schefflarienses maiores. In: MGH SS XVII. 340. p.

138 Annales Marbacenses. In: MGH SS rer. Germ. IX. 95. p.; Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales Praedicatorum Vindobonensium. In: MGH SS IX. 727. p.

139 Annales Marbacenses. In: MGH SS rer. Germ. IX. 95. p.; Vaniček, 2000. 341–344. p.

140 Hoensch, 1992. 85. p.; Zöllner, Erich: Ausztria története. Bp. 1998. 63. p.

141 Palacký, 1866. 107. p.

lelkű és harcias” (*magnanimus et bellicosus*) Ekbert bambergi püspököt nevezte ki, aki azonban nem sokkal később elhunyt.¹⁴² Az új helytartók, Eberstein grófja és Nürnberg várkapitánya pedig nem tudtak eredményesen ellenállni a herceg el-lentámadásainak.

Harcias Frigyes ugyan egy kisebb stájer támadást is vissza tudott verni, ám a győzelemhez nagyobb hatalmú szövetségesekre volt szüksége, akiket végül az addig császárpárti cseh királyban és a bajor hercegeben talált meg.¹⁴³ Utóbbiak a bécsi birodalmi gyűlés hatására már a pápa felé orientálódtak, így Albert Beheim passauai kanonok és a seckau püspök közvetítésével nem volt különösebben nehéz megnyerni őket az ügynek.¹⁴⁴ Kettejük közül a cseh király bizonyult a keményebb diónak: Vencel a Dunától északra fekvő területek átadását, valamint elsőszülött fiának, Ulászlónak és a herceg unokahúgának, Gertrúdnak az eljegyzését kérte a segítségért cserébe, biztosítékként pedig továbbra is megszállva tartotta Laa an der Thayat.¹⁴⁵ A tényleges szövetségkötés előtt azonban még szembe kellett néznie öccse újabb lázadásával.

Egyes vélekedések szerint Přemysl ekkor kísérletet tett Morvaország függetlenítésére,¹⁴⁶ ám ez — tekintve, hogy Morvaország közvetlenül kapcsolódott a császárhoz — nem egészen helytálló. Inkább arról lehetett szó, hogy Vencel megpróbálta a Cseh Királyság függésébe vonni az örgrófságot, amit a testvére

142 Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses. In: CFH I. 206. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 787. p.

143 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales Erphordenses. In: MGH SS XVI. 33. p.

144 Lechner, 1994. 285. p.

145 Žemlička, Josef: Die Tradition der babenbergisch-přemyslidischen Heiratsverbindungen. In: Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschließlich Steiermark, Kärnten und Krain) im Großprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen. Hg. Bláhová, Marie – Hlaváček, Ivan. Prag 1998. (A továbbiakban: *Žemlička*, 1998.) 82. p.; *Vaníček*, 2000. 347–348. p.

146 Berend, Nora – Urbańczyk, Przemysław – Wiszenwski, Przemysław: Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland. C. 900–1300. Cambridge 2013. (A továbbiakban: *Berend–Urbańczyk–Wiszenwski*, 2013.) 411. p., 433. p. Az általam vázolt szcenárió a 433. oldalon olvasható, ám egy korábbi fejezetben a morva örgróf száműzéséről írnak a szerzők, amit a források nem támasztanak alá. Nem érthetek egyet továbbá azzal az állítással sem, miszerint Přemysl Magyarországon halt volna meg.

érthető okokból megpróbált megakadályozni.¹⁴⁷ A lázadásban valószínűleg egy birtokvita is szerepet játszott.¹⁴⁸ A Bécsből visszatérő Vencel teljes hadseregével Morvaország ellen vonult, és, bár az őrgróf kezdetben keményen védekezett, végül kipróbált embereit váraiban hátrahagyva, megfutamodott és Magyarországra menekült.¹⁴⁹ A morva őrgróf a földrajzi közelség és a rokoni szál mellett valószínűleg az 1234-es esküvő alkalmával létesített jó viszony miatt választotta ezt a menekülési irányt. A két testvér közötti nézeteltérést végül IV. Béla közvetítésével sikerült rendezni. Přemysl csak Troppaut és Olmützöt tarthatta meg, ám a valódi megoldást az őrgróf 1239-ben bekövetkezett halála jelentette.¹⁵⁰ Érdekes módon ez a konfliktus és IV. Béla szerepe az elsimításában a magyar nyelvű szakirodalomban eddig nem vert gyökeret.

Harcias Frigyes időközben megerősítette pozícióit, amit jól mutat, hogy 1238-ban Bécsújhelyen sor került az intervencióban is részt vett Raspe Henrik, valamint a herceg Gertrúd nevű hűgának esküvőjére, „pedig a területen háború tombolt”.¹⁵¹ Ezt követően Csehországi Ágnes és Albert Beheim közvetítésével a bajor herceg után Vencellel is szövetséget kötött 1239-ben a már ismertetett feltételek alapján.¹⁵² A következő évben a herceg és a pápa által is ösztönzött szövetségesei visszafoglalták az Osztrák Hercegséget, majd 1239 karácsonyán az ostromlott Bécs is megadta magát.¹⁵³

Ezt követően — a Melki Évkönyv szavaival élve — „a herceg számára széncsészen alakultak a dolgok”, a korábban fellázadt főemberek visszatértek a hűségére és a császárral is rendeződni látszott a viszonya,¹⁵⁴ 1240 augusztusában a felesége, Ágnes is visszatérhetett Ausztriába. A békülés mindazonáltal korábbi szövetségeseinek elárulását is jelentette. Míg II. Ottó és Vencel felmondta az engedelmességet a Lombard Liga felett az előző évben győzelmet arató császárnak és a háborúra készült, addig Harcias Frigyes kiegyezett vele, azt gondol-

147 *Wegener, Wilhelm*: Böhmen–Mähren und das Reich im Hochmittelalter. Untersuchungen zur staatsgeschichtlichen Stellung Böhmens und Mährens im Deutschen Reich des Mittelalters. Köln 1959. 198. p.

148 *Palacký*, 1866. 110. p.

149 FRB V. 137. p.

150 *Palacký*, 1866. 110. p.; FRB V. 137. p.

151 „adhuc bellis in terra sevientibus” *Annales Mellicenses*. In: MGH SS IX. 508. p.

152 FRB V. 137. p.

153 *Palacký*, 1866. 111. p.; *Chronicon rhythmicum Austriacum*. In: MGH SS XXV. 359. p.

154 „duci prosperis succedentibus” *Annales Mellicenses*. In: MGH SS 508. p.; BUB II. 344. p.

ván, hogy ebben az esetben semmisnek tekintheti a Vencellel kötött egyezséget és minden következmény nélkül elmulaszthatja a Duna feletti területek átadását. Utóbbi azért is esett nehezebbre, mert az északi területeken a legfontosabb és legnagyobb hatalmú miniszteriálisai (Kuenringek, Ottensteinek, Streitwieserek stb.) rendelkeztek birtokokkal. A kudarcok miatt, és mert a lázadó fejedelmek nem találtak alkalmas ellenkirály-jelöltet, 1240-ben a cseh király is követte a herceg példáját,¹⁵⁵ a területek átadásáról azonban nem volt hajlandó lemondani, amit egy betöréssel tett egyértelművé.

A Heiligenkreuzi Évkönyv az 1241-es évnél közli, hogy a cseh király megkérdőjelezte Harcias Frigyes viselkedését a hercegségek visszaszerzését követően, mivel „az általa ígért dolgok teljesítését figyelmen kívül hagyta”, ezért Vencel betört az Osztrák Hercegség északi részére. A hadjárat végül a „fenyegető hideg és a szegények siránkozása” miatt szakadt meg.¹⁵⁶ Az incidensre tehát a tél beköszönésével közel egy időben, valamikor 1240 október–november környékén, esetleg december első felében kerülhetett sor, hiszen a következő év e szakaszában már egészen más problémák foglalkoztatták a térség uralkodóit.¹⁵⁷ A király kivonulását követően Laa an der Thaya megadta magát a hercegnek. A viszályt Gertrúd és Ulászló eljegyzésével zárták le,¹⁵⁸ az esküvőre azonban csak később kerülhetett sor, mert Európára rázúdult a mongol áradat.

5. A tatárjárás

A tatárok 1241-ben nagyszabású támadást indítottak Európa ellen a már korábban elfoglalt orosz területekről. A támadás ugyan leginkább a Magyar Királyságot sújtotta, de a tatár csapatok Morvaországban és Ausztriában is megfordultak. Mint ismeretes a tatár betörés hírére IV. Béla segítséget kért a környező országok uralkodóitól, majd később az európai hatalmasságoktól is, ám csak az osztrák her-

155 *Scheibelreiter*, 2010. 329. p.; *Palacký*, 1866. 112–113. p.; *Spindler*, 1969. 39–40. p.

156 „Hiis peractis quesivit rex a duce id quod promiserat, sed ipse dissimulabat promissa persolvere [...] propter imminens frigus et clamorem pauperum reversus est ad propria” MGH SS IX. 638. p.

157 Ezt a datálást fogadja el: *Palacký*, 1866. 122. p.; *Berend–Urbančzyk–Wiszenwski*, 2013. 433. p.; *Scheibelreiter* ezzel szemben úgy véli, hogy Harcias Frigyes tört be 1240-ben Morvaországba, miután visszafoglalta Laa, hogy kibújjon a kötelezettségek alól, ám ez semmilyen általam (vagy általa) ismert forrással nem támasztható alá. *Scheibelreiter*, 2010. 329. p.

158 MGH SS IX. 638. p.; *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 787. p.

ceg tett eleget a kérésnek, igaz „csak kevés emberrel és felkészületlenül”. Pest alá érve legyőzött egy kisebb portyázó kontingenst: a feltételezett vezetőjüket kivette a nyeregből, egy másiknak pedig levágta a fél karját. Rogerius beszámolója alapján e hőstett nyomán, a már eredetileg is király- és kunellenes nép Harcias Frigyeset kezdte magasztalni, majd a német polgárok által feltűzelve, meggyilkolta Kötönyt és családját.¹⁵⁹ A Heiligenkreuzi Évkönyv egyenesen úgy tudja, hogy Kötöny a hercegtől való félelmében lett öngyilkos.¹⁶⁰ Az osztrák hercegen kívül más európai uralkodó nem reagált a segélykérésre, a római király csak Pünkösdkor, a császár pedig csak júniusban hirdetett hadjáratot a tatárok ellen. Utóbbi tények azt bizonyítják, hogy Harcias Frigyes magyarországi megjelenése önálló döntés volt, és egyfelől a veszély nagyságának felismerésével, másfelől pedig saját területeinek védelmével magyarázható.¹⁶¹ Ennek ellenére a herceg — felismerve kisszámú seregének elégtelenségét — röviddel ezután hazatért.

Az osztrák herceg IV. Béla menekülése során jutott ismét szerephez: a magyar király a muhi csata elvesztése után a királynét követve — akit egyházi személyek társaságában már a csata előtt Ausztriába küldött — a nyugati határra tartott. Pozsonyba érkezvén Harcias Frigyes átcsalta a királyt Hainburgba.¹⁶² Az osztrák földre történő menekülésről a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv is beszámol, és hozzáteszi, hogy IV. Béla innen indította útnak a császárhoz segélykérő követét, a váci püspököt.¹⁶³ Harcias Frigyes valójában ki akarta használni a magyar király szorult helyzetét és az 1235-ös háborút lezáró béke árát követelte tőle, ám mivel IV. Bélánál nem volt elegendő készpénz, kénytelen volt arany- és ezüstkincsekben fizetni, valamint három vármegyét elzálogosítani. Utóbbiak, mivel Rogerius szerint határosak voltak a herceg területével, Moson, Sopron és Locsmánd vármegyékkel azonosíthatóak.¹⁶⁴ A zálogokat a Garsteni Évkönyv is említi, Miechóvi Mátyás¹⁶⁵ pedig arról tudósít, hogy Harcias Frigyes az Osztrák

159 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 566. p.

160 MGH SS IX. 640. p.

161 *Bradács*, 2014. 12. p.

162 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 574. p.

163 MGH SS XX. 535. p.

164 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 574–575. p. Ettől a felfogástól csak Zöllner tér el, aki Locsmánd helyett Vasvár elzálogosítását valószínűsíti. *Zöllner*, 1998. 63. p.

165 Miechóvi Mátyás a krakkói egyetem professzora, orvos és csillagász volt. 1457 és 1523 között élt. Krónikája Jan Długosz évkönyvét dolgozza át 1506-ig ívelve. Krakkóban nyomtatásban is megjelent 1511-ben. *Körmendi*, 2008. 200–201. p.

Hercegség területén elfogta és ott tartotta a magyar királyt.¹⁶⁶ IV. Béla nagy áron bár, de végül kiszabadult a herceg „vendégszeretetéből” és a királyné után ment a Tengermellékre.

Eközben Vencelnek is meggyűlt a baja a keleti betolakodókkal. A cseh király elvben Magyarországra készült, hogy segítséget nyújtson IV. Bélának, amire utóbbi számított is,¹⁶⁷ de a lengyel területeken, majd Morvaországban jelentkező fenyegetés miatt erről végül le kellett tennie. Vencel egy napi járóföldre tartózkodott Legnicától, amikor a sógora, II. Henrik (1238–1241) sziléziai herceg április 9-én csatát vállalt a mongolokkal, melyben ő maga is életét veszítette. A katasztrófa hírére Vencel visszavonult Morvaországba, majd a tatárok betörése után Csehországba. Ennek ellenére a morva lakosság sikeresen verte vissza Olmütz ostromát Sternbergi Jaroslaw várkapitány irányításával. A vezetőjüket veszített mongolok három nappal később csatlakoztak a Batu vezette mongol főszereghöz.¹⁶⁸

Ezzel párhuzamosan Harcias Frigyes birtokba vette a zálogul átadott területeket, ami a várak saját költségén történő javítását is magában foglalta.¹⁶⁹ A birtokbavétel azonban korántsem zajlott békésen: a terület magyar tulajdonosai és birtokaik többször komoly károkat szenvedtek — elég csak paghai Marcell és szántai Sebrét esetét megemlítenünk.¹⁷⁰ Az elzálogosított terület előjárói mindent megtettek az osztrák herceg feltartóztatására, Rátold nembeli Roland bán például megerősítette Pozsonyt és Sopront, ám ennek ellenére „a leglángolóbb húséggel sem volt képes megtartani e várakat”, ezért inkább követte királyát a Tengermellékre.¹⁷¹ Az erőszakos fellépés és a magyarokkal szembeni magatartása ellenére hangsúlyozni kell, hogy az osztrák herceg azon kevés európai uralkodó közé tartozott, akik felismerték a mongol áradat jelentette veszélyt és hajlandóak is voltak tenni ellene. Harcias Frigyes a keresztény hatalmak közös fellépését javasolta például IV. Konrád római királynak írt levelében.¹⁷² Az ezzel ellentétesnek látszó

166 MGH SS IX. 597. p.; CFH II. 1609. p.

167 Varga, 2003. 266. p.

168 Palacký, Franz: Der Mongoleneinfall im Jahre 1241: Eine kritische Zusammenstellung und Sichtung aller darüber vorhandenen Quellennachrichten, mit besonderer Rücksicht auf die Niederlage der Mongolen bei Olmütz. Prag 1842. 396–400. p.; Vaníček, 2000. 360. p.

169 Rogerius: Carmen miserabile. In: SRH II. 576. p.

170 Sopron vármegye története. Oklevéltár Kiad. Nagy Imre I. Sopron 1889. 19–20. p. = RA 809. sz.

171 „Ipse vero ex ardentissima fidelitate sua sustinere non valens” CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.

172 Scheibelreiter, 2010. 332. p.

viselkedése véleményem szerint azzal magyarázható, hogy Harcias Frigyes IV. Béla elmenekülése miatt meghódításra alkalmas területek tekintette a Magyar Királyságot, valamint azzal, hogy saját birtokainak védelmét tartva elsődleges feladatának, egyfajta puffterület létesítését és a lehetséges frontvonal minél messzebbre tolását próbálta megvalósítani.

Félelme nem volt alaptalan, hiszen augusztus folyamán egy kisebb portyázó csapat a hercegségekbe is betört: megsarcolták Korneuburg és Bécs környékét, sőt valószínűleg Bécsújhelyet is érintették. Harcias Frigyes azonban „a Duna folyónál szembeszállt velük, megakadályozván, hogy átkeljenek a hegyeken”,¹⁷³ vagyis a tatárok nem juthattak nyugatabbra. E hőstettet valójában nem egyedül hajtotta végre: a herceg mellett az aquileiai pátriárka, valamint a cseh király, a karintiai herceg és V. Hermann (1190–1243) badeni örgróf vette fel a harcot a betolakodókkal.¹⁷⁴

Az általános zűrzavart kihasználva, Harcias Frigyes már 1241 utolsó hónapjaiban betört az elzálogosított vármegyékkel szomszédos területekre, „és így a tatárok a Dunának a túlsó oldalán pusztítottak, a németek meg az innenső oldalán zsákmányoltak”. Egy rövid időre Győr városát is sikerült elfoglalniuk, de a környező vidék népének végül sikerült kiűznie az osztrákokat.¹⁷⁵ A határvidék védelmét Kozma és Achilles ispánok látták el, előbbi több sebesülést szerzett — többek között elvesztette az egyik szemét — és fogságba is esett a harcok során.¹⁷⁶ A herceg a határvidék zaklatásán felül a hercegségekbe menekülő magyaroktól is komoly pénzüsszegeket csikart ki „a várak és a városok őrizete fejében”.¹⁷⁷

A tatárok kivonulása után IV. Béla első dolga az elzálogosított várak visszaszerzése volt, melynek lépései a magyar királyi oklevelek alapján viszonylag pontosan rekonstruálhatóak. A hadjárat komolyságát jól mutatja, hogy abban nemcsak az érintett és az azokkal szomszédos vármegyék népei vettek részt, hanem például Trencsén várnépei is.¹⁷⁸ A hadműveletek Sopronnál vették kezdetüket: IV. Béla és serege ostromgyűrűbe vonta a várat, ám az osztrák számszerjé-

173 „dux Austrie ad flumen Danubii eis onstiti, anticipans eis passum montis.”Iohannes Longus de Ypra: *Chronica monasterii s. Bertini*. In: CFH II. 1331–1332. p.; CD IV/1. 237–243. p.

174 *Palacký*, 1866. 119. p.; Magyarország története. Szerk. Székely György. I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp. 1987. 1434. p.

175 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 576. p.

176 *ÁÚO* II. 269–270. p. = CD VI/2. 388. p. = RA 1091. sz.; CD IV/1. 391–392. p. = RA 820. sz.

177 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 576. p.

178 *ÁÚO* VII. 135. p. = RA 743. sz.

ászok az éj leple alatt meglepetésszerű kitérést hajtottak végre, amit Detre ispán vezetésével végül sikerült feltartóztatni, az osztrákokat pedig visszaüzni a várba.¹⁷⁹ Ezzel nagyjából egy időben Kőszeg alatt is komoly hadműveletre kerül sor Osl fia Herbort ispán irányításával, melyek az erősség visszavételével értek véget.¹⁸⁰ Később a már említett Achilles ispán az Osztrák Hercegségbe is betört, Pozsonytól Bécsig dűlva a vidéket.¹⁸¹ Az elzalogosított vármegyék tehát jórészt visszakerültek IV. Béla birtokába és egy kisebb büntetőportyára is sor került.

Harcias Frigyes természetesen nem akart belenyugodni a számára előnytelen területváltozásokba és fegyveres úton kívánta rendezni a kérdést. 1242 őszén hadsereggel vonult a Lajtához, ahol találkozott IV. Béla megbízottaival, ám „ütközet nélkül békét kötöttek”.¹⁸² A megegyezés nagy valószínűséggel a *status quot* vette alapul, vagyis a magyar király által az év során visszafoglalt vármegyék a birtokában maradtak.¹⁸³ A határ ügye azonban korántsem volt rendezettnek tekinthető, Harcias Frigyes csak egy újabb alkalomra várt, amivel IV. Béla is tisztában volt. Ezt jól tükrözi 1245-ös IV. Ince (1243–1254) pápához írott levele, melyben hozzájárulást kért Arnolf erdélyi püspök Győrbe történő áthelyezéséhez, mivel „a határainkat, melyek a fent említett nyughatatlan nép [az osztrákok] által többször meg lettek támadva, ugyanezen püspök rokonsága hatásosabban meg tudja majd védeni”.¹⁸⁴ Szende László úgy vélte, hogy Arnolf áthelyezésére a határok védelmében eddig szerzett érdemei miatt került sor, ám az oklevél jövő idejű fogalmazása rácáfol erre.¹⁸⁵

179 ÁÚO XII. 685. p. = RA 744.sz. = CD IV/1. 287–289. p.

180 ÁÚO VII. 263. p. = CD IV/2. 31. p. = RA 882. sz.

181 ÁÚO II. 269–270. p. = CD VI/2. 388. p. = RA 1091. sz.

182 „ibique pacificati sunt absque congressione.” Anonymi ceon. Zwetlensis Chronicon. In: CFH I. 260. p.

183 Ezzel szemben Heinrich Dienst, Adolf Ficker, Heinz Dopsch valamint Karl Uhlirz úgy véli, hogy a vármegyék ekkor a herceg tulajdonában maradtak és IV. Béla csak Harcias Frigyes halála után tudta őket visszaszerezni. Erre azonban semmilyen általam ismert forrásban nincs utalás. *Dienst, Heide*: Die Schlacht an der Leitha 1246. In: *Militärhistorische Schriftreihe* 19. (1978) (A továbbiakban: *Dienst*, 1978.) 5. p.; *Uhlirz, Karl – Uhlirz, Mathilde*: *Handbuch der Geschichte Österreich–Ungarns*. I. Graz–Wien–Köln 1963. 412. p.; *Dopsch*, 1999. 202. p.; *Ficker*, 1884. 111. p.

184 „confinia nostra, quae per praedictam seditiosam gentem aliquoties impugnantur, per eiusdem Episcopi consanguineos potenter defendi poterunt.” RA 817. sz. = CD IV/1. 379. p.

185 *Szende László*: Magyarország külpolitikája 1242–1246 között. In: *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. (A továbbiakban: *Szende*, 2003.) 556. p.

Az osztrák herceg, miután a rendelkezésére állt egy teljesen felszerelt hadsereg, Morvaország felé vette az irányt, hogy meggátolja unokahúga és az újdonsült morva őrgróf házasságát. A Pulkava Krónika szerint az osztrák sereg csak a mai Znojmoig pusztította a területet, tehát nem jutott túl messzire,¹⁸⁶ mivel Vencel „a szerencse folytán tudomást szerzett a háborúról és bevonult” a területre a tatár támadástól megkímélt és ennél fogva igen jó állapotban lévő királyi sereggel, majd megfutamította a herceget.¹⁸⁷ Ezt követően, a Garsteni Évkönyv szavaival élve „a két fejedelem békét kötött házasságot ígervén, amit esküvel erősítettek meg, s tökéletes baráti szövetséget kötöttek”,¹⁸⁸ az egybekelésére azonban még ekkor sem került sor.

6. A vihar előtti csend (1242–1245)

A tatárok kivonulását követő évek viszonylagos nyugalomban teltek, ami egyrészt a térség országainak belső problémáival, illetve más irányú lekötöttségével, másrészt a dinasztikus kapcsolatok előtérbe kerülésével magyarázható. IV. Bélát elsősorban az ország újjáépítése, majd a Velencével való háború, illetve a keleti határok biztosítása kötötte le, míg I. Vencelnek az olmützi püspökség betöltése körül fellobbanó vitát kellett rendeznie.¹⁸⁹ A két ország tehát nem volt abban a helyzetben, de nem is volt érdekelt abban, hogy az 1240-es évek első felében komolyabb külpolitikai akciókat indítson, ugyanakkor az ilyen szempontból addig rendkívül aktív Harcias Frigyes is más irányba fordította figyelmét.

Az osztrák herceget ekkoriban foglalkoztató probléma az örökösödés kérdése volt, pontosabban a lehetséges örökös hiánya. Második feleségétől, Meráni Ágnesztől sem született ugyanis utóda, és mivel a herceg nem látott rá esélyt, hogy ez a közeljövőben megváltozzon, a válás mellett döntött. Új feleségjelöltje is volt már II. Ottó bajor herceg lányának, Erzsébetnek a személyében. Mivel IX. Gergely halála óta az apostoli szék betöltetlen volt, a Salzburgi Érsekség friesachi zsinatán eszközölte ki a kedvező ítéletet. A résztvevő salzburgi érsek, valamint

186 FRB V. 138. p.

187 „infrante Wenceslao rege Bohemiae in ipsam Moraviam causa experiendi belli fortunam” *Canonicorum Pragense Cont. Cosmae*. In: MGH SS IX. 171. p.

188 MGH SS IX. 597. p.

189 *Bertényi Iván*: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: Unger Mátyás-émlékkönyv. Bp., 1991. 17. p.; *Palacký*, 1866.123. p.; *Toru, Senga*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „Tatár-levele”. In: Századok 121. (1987) 588–590. p.

a passauai és a seckauai püspök már korábban is jó kapcsolatot ápolt a herceggel, így döntésük nem volt váratlan.¹⁹⁰ Ágnes természetesen fellebbezett, ám kérése nem talált meghallgatásra, mivel a trónra lépő IV. Ince a császár ellenében a maga pártjára kívánta állítani az osztrák herceget és ennek érdekében még a rég áhított, önálló bécsi püspökség létrehozásának lehetőségét is felvetette.¹⁹¹

Ahogy azt fentebb már tárgyaltam, 1239 során Harcias Frigyes elhagyva korábbi szövetségeseit, rendezte a kapcsolatát II. Frigyes császárral, 1245-ben pedig — párhuzamosan a bécsi püspökség alapjainak lerakásával — kísérlet történt e kapcsolat szorosabbra vonására. A császár küldötte, Henrik (1242–1257) bambergi püspök egy gyűrűt adott át Bécsben a hercegnek, amely az Osztrák és a Stájer Hercegség királyi rangra történő emelését volt hivatva jelezni.¹⁹² Mivel a rangemelés már régóta foglalkoztatta a Babenbergeket — hiszen így jogilag is egyenrangúak lehetek volna keleti és északi szomszédjukkal, arról nem is beszélve, hogy rangban megelőzték volna a bajor herceget — Harcias Frigyes élt az alkalommal és személyesen utazott Veronába, ahol kidolgozták a rangemelés részleteit.¹⁹³ Az elkészült és fennmaradt tervezet szerint Ausztriát és Stájerországot egyesítették volna, Krajna pedig hűbéres hercegségként kapcsolódott volna az új államhoz. A leendő király a császártól kapta volna a koronáját, nehogy a pápa táborához tudjon csatlakozni.¹⁹⁴

A császári kedvezésnek azonban az Osztrák Hercegség és a Cseh Királyság amúgy is oly törekeny, a frigytól függő kapcsolatát veszélyeztető ára volt: Gert-rúd. A cseh királyt a szükséges diszpenzáció megszerzésekor természetesen nemcsak fia kiházásításának vágya vezette, hiszen más országokban is akadt volna alkalmas feleségjelölt.¹⁹⁵ Inkább arról volt szó, hogy Vencel jutott a leghamarabb arra a felismerésre, hogy az osztrák herceg vélhetőleg utód nélkül fog meghalni és életbe lép a nőági örökösödés. A házasság eddig is egyre csak halasztódott, most pedig — a Garsteni Évkönyvet idézve — II. Frigyes császár gördített akadályt

190 Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 788. p.; Annales Garstenses. In: MGH SS IX. 597. p.

191 Scheibelreiter, 2010. 335–338. p.

192 Scheibelreiter, 2010. 339. p.

193 Annales Lambacensis In: MGH SS IX. 559. p.

194 Bövebben: Koller; Heinrich: Das „Königreich“ Österreich. In: Kleine Arbeitsreihe des Instituts für Europäische und Vergleichende Rechtsgeschichte an der Universität Graz. 4. (1972) 18–19. p.

195 Žemlička, 1998. 82. p.

az útjába, „ő maga akarván közelebb kerülni a lányhoz”.¹⁹⁶ Nem kérdés, hogy a fő motivációt az ő esetében is az osztrák–stájer birtokok megszerzése jelentette. A mindkét fél számára tökéletesnek tűnő tervet, ami azonnal ellenségeskedésekhez vezetett az osztrák–cseh határon, meglepő módon Gertrúd futtatta zátonyra, amikor egyházi körök biztatására megtagadta, hogy feleségül menjen a kiátkozott császárhoz.¹⁹⁷

A rangemelés mellett Harcias Frigyes házassági tervei is ugyanekkor foszlottak szerte. 1244 első felében a Rüdiger passauai püspök ellen lázadó miniszterialisok — a Garsteni Évkönyv szerint waldeki rablók — elfoglalták Obernberg várát, a bajor herceggel ellenséges viszonyban lévő püspök pedig Harcias Frigyeshez fordult segítségért. Az osztrák hercegnek nem sokkal később sikerült is visszafoglalnia az erősséget, ám elmulasztotta azt átadni addigi tulajdonosának, mert a waldeki rablók támogatásával gyanúsította. A kétségbeesett Rüdiger ekkor II. Ottóhoz fordult, aki a püspök oldalára állt, majd 1245-ben a várát is megostromolta. A Garsteni Évkönyv úgy tudja, hogy a bajor herceg azért vágott bele az ostromba, mert iriggy volt Ausztria hercegére, „aki nem akarta feleségül venni a lányát”, ám utóbbinak nem volt oka elállni a házasságtól, ezért itt inkább a következményekből visszavetített információról lehet szó.¹⁹⁸ II. Ottó mindenesetre kudarcot vallott és ennek fényében nem meglepő, hogy Harcias Frigyes és Erzsébet frigyére sosem került sor. Sőt mi több, visszaállt a korábbi fagyos viszony is, amit a bajor herceg és a magyar király kapcsolatfelvétele is alátámaszt. Mind Altaichi Hermann, mind az Osterhofeni Krónika (*Annales Osterhoviense*)¹⁹⁹ beszámol róla, hogy II. Ottó másodszülött fia, Henrik feleségül vette IV. Béla lányát, Erzsébetet.²⁰⁰ A mennyasszonyt Türje nembeli Fülöp dömösi prépost és királyneői alkancellár kísérte Bajorországba.²⁰¹ A frigy már 1244-ben megkötöttet, vagyis az osztrák–bajor házasság megghiúsulásával közel egy időben, ami arra enged következtetni, hogy a IV. Bélát és II. Ottót összekötő új szövetség egyértelműen osztrákellenes éllel jött létre.

196 „volens personaliter contrahere cum eadem” MGH SS IX. 597. p.

197 Zöllner, 1998. 63. p.; *Palacký*, 1866.125. p.

198 *Lechner*, 1994. 292. p.; „qui ab eo filiam suam ducere nolens declinaverat” MGH SS IX. 597. p.

199 Az osterhofeni premontrai monostor évkönyve a 43 és 1313 közötti időszakra, rövid kiegészítéssel az 1365 és 1433 közötti eseményekhez. 1300-ig ismert források kompilálása Altaichi Hermann Évkönyvének folytatását egészítve ki, utána viszont önálló és részletes híradásokat tartalmaz. *Körmendi*, 2008. 90–91. p.

200 MGH SS XVII. 395. p., 544. p.

201 RA 926. sz.

Szende László Türje nembeli Fülöp bajor és cseh területen teljesített diplomáciai tevékenységéből egy cseh–magyar–karintiai–bajor koalíció meglétét, illetve formálódását valószínűsíti,²⁰² ám ez több okból is kétségbe vonható. Egyrészt semmilyen forrásban sem található utalás a Magyar Királyság és a Karintiai Hercegség közeledésére. A tény, hogy Bernard és Vencel rokonságban álltak korántsem jelenti azt, hogy az együttműködést IV. Bélára is kiterjesztették. Másrészt a következő év eseményei során sem találtunk meggyőző adatot egy magyar–cseh együttműködésre, ezért ha volt is valamiféle koalíció, akkor az rejtve maradt a források írói előtt, és ebből következőleg nem lehetett túl hatékony sem. A cseh–magyar szövetségekötés ellen szól továbbá, hogy a Fülöp érdemeit közlő oklevélben a cseh királynál tett diplomáciai szolgálat megelőzi Erzsébet bajor földre kísérését,²⁰³ ami — ha az oklevelek kronologikus sorrendjéből indulunk ki — azt jelenti, hogy arra 1244 előtt került sor. Erre több alkalom és indok is adódhatott, ám véleményem szerint IV. Béla a későbbi zágrábi püspökön keresztül közvetített Vencel és Přemysl morva őrgróf között az 1237-es testvérviszály közepette. Tényleges szövetségi kapcsolat a Cseh Királyság és a Karintiai Hercegség, valamint a Magyar Királyság és a Bajor Hercegség között állt fenn, de mind a négy uralkodó jóindulattal viseltetett egymás iránt.

7. II. (Harcias) Frigyes utolsó éve

„Magyarországból, Csehországból és Bajorországból barátságot felmondó [követek] érkeztek Frigyes herceghez, mely három követet kevés figyelemre méltatta” — olvashatjuk Veit Arnpeck Osztrák Krónikájában az 1240-es évnél.²⁰⁴ Hasonló tudósítást találunk Jans Enikelnél, valamint az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaftenben* évszám nélkül, továbbá Thomas Ebendorfer krónikájában²⁰⁵ az 1246-os évnél. Utóbbi két kútfő csak a magyar követ ott-tartózkodását említi, de azt részletesen. Eszerint a feltűnően jól öltözött, arany és ezüst ékszere-

202 Szende, 2003. 557. p.

203 RA 926. sz.

204 „duci Friderico ex Hungaria, Bohemia et Bavaria diffidationes venerunt, quos tres nuntios omnes parvipendit” CFH III. 2633. p.

205 A bécsi teológiai professzor részt vett a baseli zsinaton, majd 1440 és 1445 között III. Frigyes tanácsadójaként és követeként tevékenykedett. Az öt kötetes krónikában Ebendorfer az Osztrák Hercegség történetét dolgozta fel a mitikus kezdetektől a saját jelenéig. A XIII. század közepéig az osztrák évkönyvekre, Troppai Mártonra és a Legenda Aureára támaszkodva örökítette

ket viselő magyar követ Himberg várának hídján épp étkezés közben zavarta meg a herceget és adta át a rossz hírt. Harcias Frigyes „titokban megparancsolta négy fegyverhordozójának, hogy kereszteljék meg vízben és sárban” mielőtt elmenne, ami meg is történt. A megalázott követ azonnal panasszal fordult a herceghez, aki felháborodást színlelt és a tettesek felakasztására tett ígéretet.²⁰⁶ Maga a részlet igencsak sokatmondó, főleg, hogy a másik két követ, akik ugyanazon ügyben — és a források szerint ugyanazon a napon — jártak a hercegnél, nem részesültek hasonló elbánásban. A vonatkozó részletek forrásokon belüli elhelyezkedése és az alapján, hogy 1240-ben sem II. Ottó, sem IV. Béla nem tervezett támadást Osztrák Hercegség ellen, valamint azért, mert 1246-ból okleveles bizonyíték is van a herceg himbergi tartózkodására, az esemény időpontját 1246-ra datáltam.²⁰⁷ A barátság felmondása természetesen nem maradt elméleti síkon, a követjárást nem sokkal később fegyveres támadás követte. Ennek tárgyalása előtt azonban még ki kell térnem egy ezzel összefüggő cseh hadműveletre.

Vencel ismét csak a házasság kieroszakolása érdekében 1245. november 11. táján kb. 1000 fős csapatot indított az Osztrák Hercegségbe és elfoglalta a korábban már birtokolt Laa an der Thayát.²⁰⁸ A csehek pusztításainak hírére Harcias Frigyes sereget toborzott és a Laától délre fekvő Staatz városához vonult. A források által hangsúlyozottan kisebb sereg (200 lovag) kitört a várból a karintiai hercegfői közeledtét látva, rajtaütött és megsemmisítő vereséget mért a kb. 500 katonát számláló cseh–morva seregére. Vencel több tanácsadója és kipróbált embere is Ulrik karintiai hercegfői seregében tartózkodott, ám hősiességük ellenére az osztrák herceg csapatai fölényes győzelmet arattak.²⁰⁹ A Pulkava Krónika tudósítása, mely szerint Harcias Frigyes az említett helyre hívta Vencelt, hogy összemérjék hadiszerecséjüket, ám végül nem ment el és „némán vállalta a gyalázatot”, míg a csehek az Osztrák Hercegséget pusztították,²¹⁰ minden bizonynyal tévedés — esetleg az 1242-es morvaországi betörés és az 1245–1246-os események egybecsúsítása — vagy tudatos ferdítés eredménye. Az ütközetre meg-

meg az eseményeket, majd önállóan folytatta 1464-ig. Valószínű, hogy Ebendorfer a magyar krónikaszerkesztményt is ismerte és fel is használta. RF 4–5. p.

206 „quem dux clandestino iussit per quator scutiferos baptizari in aqua et luto” CFH III. 2210. p.; MGH Dt. Chron. VI. 108–109. p.; MGH Dt. Chron. III. 652–653. p.

207 MGH Dt. Chron. III. 652–653. p.; UBB II. 437. p.

208 MGH Dt. Chron. III. 654. p.

209 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Praedicatorum Vindobonensium. In: MGH SS IX. 727. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 788. p.

210 „cum suis preceperibus infamiam tacite reportavit” FRB V. 139. p.

lepő időpontban, január 26-án került sor.²¹¹ Igaz, már a cseh támadás novemberi időpontja is szokatlannak mondható, tekintve, hogy 1240–1241-ben Vencelnek a hideg miatt kellett visszavonulnia. Ugyanakkor ez és Ulrik parancsnoksága is arra utalnak, hogy Vencel csak jelzésértékűnek szánta a betörést, nem kívánt hódítani, legfeljebb az osztrák–cseh határt egy kissé délebbre tolni, de fő törekvése a házasság kikényszerítése volt. Az osztrákoknak Morvaország és a Cseh Királyság jelentős báróit, köztük Vencel egyik későbbi fő támogatóját, II. Riesenburgi Borescht, valamint magát a karintiai hercegfőt is sikerült foglyul ejteniük.²¹²

A vereség után minden bizonnyal sor került valamiféle fegyverszünet, esetleg béke megkötésére, amit azonban Vencel márciusban, a már említett módon, a magyar és a bajor uralkodóval egyetemben felmondott. Ez azzal fenyegette Harcias Frigyes, hogy három ellenséges szomszédja összefog, és egyszerre intéz ellene támadást, ami katasztrofális következményekkel járt volna. Hogy ezt elkerülje, áprilisban hivatalosan is eljegyezte Gertrúdot és Ulászlót, ellehetetlenítve Vencel beavatkozását.²¹³

IV. Béla Osztrák Hercegség elleni készülődésére a barátságot felmondó követen túl ekkor már több dolog is utalt. Ezek közül már említettük a bajor hercegi családdal létesített dinasztikus és szövetségi kapcsolatot, melynek 1246-ban már nyíltan osztrákelleses éle volt, de ide sorolható a nyugati megyék megerősítése, illetve az ezeket védelmezni képes funkcionáriusok odahelyezése is. Emellett említést érdemel a Halics megszerzéséről való lemondás is: a magyarok támogatta Rosztiszláv 1245. augusztus 17-én döntő vereséget szenvedett Jarosláv alatt, ami miatt IV. Béla letett a további hadműveletekről.²¹⁴

Az ellenség közeledtének hírére Harcias Frigyes osztrák és stájer csapatait összevonva, Pottendorf, majd Bécsújhely alá vonult.²¹⁵ A Rátold nembeli Roland bán vezette magyar királyi seregben ott voltak Rosztiszláv orosz csapatai, valamint az I. Gothant követő kun segédnépek, de jelen volt mellettük István szlávón

211 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 641. p.

212 Annales Bawarici et Austriaci breves. In: CFH I. 3–4. p.; Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 541. p.; Annales Garstenses. In: MGH SS IX. 598. p.; Henricus de Heimburg presbyter Gmundensis: Chronica Bohemorum. In: CFH II. 714. p.; Annales Zwetlenses. In: MGH SS IX. 655. p.

213 *Pánek, Jaroslav – Tůma Oldřich et alii: A History of the Czech Lands.* Prague 2011. 107. p.

214 *Font*, 2005. 246–249. p.

215 BUB II. 438. p.; BUB II. 439. p.

bán is.²¹⁶ Pauler Gyula úgy vélte — a későbbi magyar szakirodalom egy része pedig átvette —, hogy Harcias Frigyes még június előtt megtámadta a Roland bán által megerősített Sopront és Köszeget, aminek utóbbi nem tudott ellenállni, és kénytelen volt a királyhoz menekülni. Ebből tehát az következik, hogy ismét az osztrák herceg provokált háborút.²¹⁷ A források egy jelentős része azonban kiemeli, hogy Harcias Frigyes a birtokai védelmében fogott fegyvert, amit az említett hadüzenettel felérő követjárás is alátámaszt. A Pauler által alapul vett oklevélrész pedig valójában a tatárjárás idejére vonatkozik,²¹⁸ tehát 1246-ban nem érte támadás a Magyar Királyságot.

A két sereg találkozására Szent Vitus napján, június 15-én pénteken került sor az osztrák források híradása alapján a Lajta folyónál, a magyar kútfők szerint Bécsújhely alatt.²¹⁹ Az összecsapásra ebből kifolyólag Bécsújhely közelében, jobban mondva annak látótávolságában került sor, a közvetlen fenyegetettséget ugyanis az osztrák források biztosan megemlítették volna, míg a magyarok számára ez a város lehetett az egyetlen ismert objektum a közelben.²²⁰ A csata a magyar fél komoly vereségével zárult, többen meghaltak és az osztrákok jelentős számú foglyot is ejtettek.²²¹

Maga a csata hadászati szempontból már a kortársak számára sem volt érdekes, mégis szinte minden korabeli és későbbi kútfő beszámolt róla, mert az osztrák győzelem ellenére Harcias Frigyes holtan maradt a csatatéren. Halálát még IV. Béla elővédjének támadásakor egy lándzsa okozta, mely a szemé környékén sebesítette meg, aminek következtében leesett a lóról, a rohamozó katonák pedig a lovaikkal eltaposták. Az eset pontos körülményei nem tisztázottak: a források többsége csak a halálesetről számol be, egy kis csoportja kétségeinek ad hangot a gyilkos kilétét illetően, míg más tudósítások egyértelműen állást foglalnak. Utóbbiak két csoportba sorolhatók. Az elsőbe tartozók a herceg saját környezetében, tehát főemberei között vélik megtalálni a tettest. Ezek többsége név nélkül utal erre, míg Reichersbergi Magnus krónikájának folytatása (*Continuatio Chronicae*

216 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Thomas Ebendorfer: Cronica Austriae. In: CFH III. 2210. p.; CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.; CDC IV. 406. p.

217 Pauler, 1899. 213–214. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (Historia Könyvtár – Monográfiák) Bp., 1993. 77. p.; Almási, 2000. 126. p.

218 CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.

219 Képes Krónika. In: SRH I. 468. p.; Kézai Simon: Gesta Hungarorum. In: SRH I. 184. p.

220 Dienst, 1978. 18. p.

221 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 642. p.; ÁÚO VII. 283. p. = RA 901. sz.; CD IV/2. 428. p. = RA 1171. sz.; HO VI. 44. p.

Magni presbyteri Reicherspergensis)²²² Habsbachi Henrik pohárnok személyében a gyilkost is megnevezi.²²³ A másik csoportba azok a források tartoznak, melyek a magyaroknak vagy a velük szövetséges oroszoknak tulajdonítják Harcias Frigyes megölését. Közülük a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv emelendő ki, mely arról számol be, hogy Harcias Frigyes az „oroszok királyával” (*rex Rusciae*) párba-jozott, akit ugyan megölt, de ő is halálos sebet kapott, amibe két nappal később belehalt.²²⁴ Az „oroszok királyának” azonosítása azonban problémába ütközik, hiszen Rosztiszláv, akire a legjobban illene ez a leírás, ott volt ugyan a csatában,²²⁵ de túlélte azt, más orosz fejedelem pedig nem tartózkodott a közelben. Emiatt, ha egy orosz ölte is meg a herceget, akkor minden bizonnyal csak egy alacsonyabb rangú katona lehetett, amit a forrás szépíteni próbált. Az eltérő tudósítások fényében elképzelhetőnek tartom, hogy a nagy kavardásban senki sem emlékezett vagy tudta megállapítani, ki okozta a herceg halálát, ezért minden kútfő az általa legvalószínűbbnek tartott verziót örökítette meg, majd ezek a különböző scénáriók beleszivárogtak a későbbi forrásokba is. A legvalószínűbb mindenesetre az, hogy a magyarok vagy a velük szövetséges segédnépek valamelyike ölte meg a csatában valamiképpen magára maradt Harcias Frigyest.

Az osztrák csapatok furcsa mód észre sem vették uruk halálát a nagy kavardásban — ami alól Ulrich von Lichtenstein szerint csak a herceg írnoka volt kivétel —, és csak az ellenség üldözése közben szereztek tudomást a tragédiáról, ami egyben a magyar sereg maradékának megmenekülését is jelentette.²²⁶

Mint említettem a csata nem volt döntő erejű, a magyarok nem szenvedtek megsemmisítő vereséget. Az összeütközés katalizma-jellegét valójában az adta, hogy a herceg törvényes férfiörökös hátrahagyása nélkül hunyt el, vagyis az Osztrák és a Stájer Hercegség elárvult: „Ausztria és Stájerország, szinte egy ország, fejedelmektől és örökösöiktől megfosztva, szomorúan és sóhajtozva ül a porban”,²²⁷ A herceg halálát követően életbe lépett a *Privilegium minus*ban rögzített nőági örökösödés, majd „kezdődött a kavardás és a háborúk korszaka” —

222 Reichersbergi Magnus krónikájának évkönyvszerű folytatása a reichersbergi apátságból, mely 1195 és 1279 között tárgyalja az eseményeket. Döntően salzburgi és passauai híradásokat közöl. *Wattenbach*, 1976. 203–208. p.

223 MGH SS XVII. 529. p.

224 MGH SS XX. 541. p.

225 CD IV/2. 314–315. p. = RA 1055. sz.

226 Deutsche Dichtung des Mittelalters. Leipzig. 1888. 254–259. p.

227 „Autria et Stiria quasi terra una sedet in pulvere tristis et gemebunda, suis principibus et heredibus desolata.” *Annales Garstenses*. In: MGH SS IX. 598. p.

állapítja meg éles szemmel a Salzburgi Érsekek Tetteinek (*Gesta archiepiscoporum Salisburgensium*) szerzője,²²⁸ hiszen a szomszédos országok, valamint Európa hatalmasságai között megindult a versenyfutás a Babenberg-örökösök kezéért.

8. Összegzés

II. (Harcias) Frigyes trónra kerülése gyökeres változást hozott a Babenbergek külpolitikájában. Az újdonsült herceg apjával ellentétben alig folyt bele a Birodalom ügyeibe, viszont szinte minden szomszédjával ellentétbe került, a Magyar Királysággal addig fennálló baráti viszonyt pedig egy huzamosabb ellenségeskedés váltotta fel. Ezzel szemben a cseh–magyar kapcsolatok az előző évekhez hasonlóan kifejezetten barátinak nevezhetők a teljes tárgyalt korszakban. A herceg külpolitikájának egyetlen konstans eleme sem volt, hadműveleteit mindig az adott lehetőségek fényében indította meg, még akkor is, ha azok nem kecsegtettek biztos győzelemmel. Az időszak összeütközései mögött a legtöbb esetben ő állt, vagy mint agresszor, vagy mint provokátor. Magatartása természetzerűleg összefüggésben állt a megvalósítani szándékozott új uralmi stílussal, vagyis saját házi hatalmának erősítésével és a császártól való függésének lazításával.

A kutatás már korábban is nagy hangsúlyt helyezett Harcias Frigyes személyére, illetve tevékenységére mégis maradtak homályos pontok, félreértelmezett tettek és tévesen datált események, melyek tisztázására e tanulmány vállalkozott. Ilyen többek között Vencel 1230–1231-es betörése az Osztrák Hercegségbe, melynek célja inkább területszerzés, mint Laszkarisz Zsófia eltaszításának megbosszulása lehetett. A cseh király fő külpolitikai törekvése, vagyis a cseh határ délebbre tolása, majd az Osztrák Hercegség teljes elfoglalása már ekkor megmutatkozott és a továbbiakban is folyamatosan napirenden maradt úgy katonai, mint dinasztikus lépések formájában.

A korábbi szakirodalom keveset foglalkozott az 1233-as esztendő eseményeivel, illetve adós maradt egy pontos kronológiával, amit — úgy hiszem — sikerült pótolnom. Emellett a stájerországi magyar betörés okára is fény derült: Geregye nembeli Pál a magyar falvaknak kárt okozó murai gátat rombolta le, amikor a szomszédok ellenállásába ütközött.

A következő kiemelendő esemény Babenberg Konstancia és Meisseneni Henrik stadlaui esküvője, amit ugyan több szerző is megemlíti, de a szakirodalomban,

228 „multa turbinum ac bellorum orta tempestate” CFH I. 50. p.

különösen a magyarban, az ott megjelent személyek rangja és fontossága ellenére kevés hangsúlyt kap. Gramsch a császárpárti fejedelmek fórumát látta benne, mely egy valóban meggyőző értelmezés, azonban a Birodalmon kívüli Magyar Királyság szempontjából sem elhanyagolható a jelentősége, hiszen II. András és Béla herceg személyesen találkozhatott a régió vezető hatalmasságaival. Nem tartom kizártnak, hogy Přemysl morva őrgróf itt került szorosabb viszonyba anyai ági rokonaival, az Árpádokkal.

1235-ben újfent harci cselekményekre került sor, mellyel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a béke megkötésére nem ebben az évben, hanem 1236 júliusában került sor. Az év eseményeivel kapcsolatban több szakirodalmi tételben felmerülő elmélet a koronát felajánló főúri összeesküvőről, illetve arról, hogy Harcias Frigyes ezt próbálta kihasználni, amikor támadást indított a Magyar Királyság ellen, nem tartható, hiszen Rogerius alapján a felajánlás meg sem történt. A herceg vagy a hűségét próbálta eladni a császárnak, vagy egyszerűen csak pénzt akart szerezni tőle.

A birodalmi intervenció, valamint Vencel ebben játszott szerepe viszonylag jól dokumentált, ezen évek leginkább említésre méltó eseménye Přemysl morva őrgróf újabb lázadása, melynek oka egy birtokvita, illetve a Morvaország függésbe vonásától való félelem lehetett. Az őrgróf Vencel haragja elől Magyarországra menekült, magát a testvérviszályt pedig csak IV. Béla közvetítésével sikerült rendezni, mely momentum érdekes módon teljes mértékben hiányzik a magyar szakirodalomból. A mediációt természetesen nem személyesen végezte az uralkodó, hanem egy követ útján, akit Türje nembeli Fülöp, későbbi zágrábi püspökkel, majd esztergomi érsekkel vélek azonosíthatónak.

A herceg tatárjárás alatti magatartása egyértelműen negatív megítélés alá esik a hazai kutatásban, ám fontosnak tartom kiemelni, hogy azon kevesek közé tartozott, akik felismerték a mongolok jelentette veszélyt és az európai uralkodók összefogását sürgették. Ugyanakkor valóban saját határai kitolására próbálta felhasználni a katasztrófát. Ilyen irányú terveit 1242 után sem adta fel, ami IV. Béla előtt sem maradt rejtve. Ezért helyeztette át például Arnolf erdélyi püspököt Győrbe.

A nyugalom 1246-ig tartott, amikor is előbb cseh, majd pedig magyar támadás érte az Osztrák Hercegséget. A cseh–morva sereg azonban nem 1246 januárjában, hanem már 1245 novemberében betört a hercegségbe, ám ez inkább csak egy jelzésértékű akció volt. Figyelmet érdemelnek emellett a barátságot felmondó követek is, melyek kevés hangsúlyt kapnak a szakirodalomban, pedig több forrásból is van rájuk adat, ráadásul figyelembe vételük nagyban segíti egy pontosabb kronológia felállítását, valamint az ok-okozati összefüggések megértését. A Lajta

menti csatát már többen is feldolgozták, így itt csak egy apró kiegészítést, javítást teszek. Pauler Gyula úgy vélte, hogy Harcias Frigyes megtámadta a korábban megerősített Kőszeget és Sopront, így tulajdonképpen kiprovokálta IV. Béla támadását, ám ez egy oklevél hibás olvasatán alapszik, így semmi kétségem afelől, hogy ebben az esetben a magyar király volt az agresszor.

Az 1240-es években a régió hatalmaságai számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Harcias Frigyesnek nem lesz törvényes örököse, ami miatt előbb utóbb életbe fog lépni a *Privilegium minus*ban lefektetett nőági örökösödés. Mint láttuk a szomszédos uralkodók közül a leggyorsabban Vencel reagált, így az osztrák–cseh viszony legfontosabb kérdésévé Babenberg Gertrúd és Ulászló morva őrgróf házassága vált. A frigyhez vezető rögzös út pedig már magában hordozta az osztrák interregnum bizonytalan korszakát, valamint a császár, a pápa és a többi szomszédos hatalom bekapcsolódását a Babenberg-örökösök kezéért folyó versenybe.

